

Selvitys sukupuolen oikeudellista vahvistamista koskevan sääntelyn vaikutuksista lasten ja nuorten perus- ja ihmisoikeuksien toteutumiseen

Sanna Koulu
11.2.2022

1. Johdanto

1.1. Asian tausta ja valmistelu

Pääministeri Sanna Marinin hallitusohjelman mukaan kuluvalle hallituskaudella säädetään itsemääräämisoikeutta kunnioittava laki sukupuolen vahvistamisesta. Samalla nykyiseen sääntelyyn sisältyvä vaatimus lisääntymiskyvyttömyydestä poistetaan ja lääketieteelliset hoidot eriytetään juridisen sukupuolen korjauksesta. Hallitusohjelman mukaan sukupuolen voi hakemuksesta korjata ”täysi-ikäinen henkilö, joka esittää perustellun selvityksen siitä, että hän pysyvästi kokee kuuluvansa korjattavaan sukupuoleen. Sukupuolen korjaamiseen tulee harkinta-aika.”¹

Sosiaali- ja terveysministeriö on asettanut virkamiestyöryhmän ajalle 1.6.2021–31.1.2022 valmistelemaan translainsäädännön uudistamista. Työryhmän tehtävänä on tehdä tarvittavat lainsäädännölliset ehdotukset sukupuolivähemmistöihin kuuluvien henkilöiden aseman ja oikeuksien järjestämiseksi hallitusohjelman mukaisesti, ja se on työssään hyödyntänyt myös aiempaa valmistelutyötä.² Työryhmä on laatinut ehdotuksensa hallituksen esityksen muotoon, ja se on tarkoitus lähettää lausuntokierrokselle keväällä 2022.

---

¹ Pääministeri Sanna Marinin hallituksen ohjelma 10.12.2019: Osallistava ja osaava Suomi – sosiaalisesti, taloudellisesti ja ekologisesti kestävä yhteiskunta, s. 91. Saatavilla sähköisesti osoitteessa <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-287-808-3> [19.1.2021]

² Ks. esim. translainsäädännön uudistamisen valmistelutyöryhmän raportti 31.1.2020: Vaihtoehtoiset sääntelymallit sukupuolivähemmistöjen oikeudellisen aseman järjestämiseksi. (Vaihtoehtoiset sääntelymallit 2020). Saatavilla sähköisesti osoitteessa <https://api.hankeikkuna.fi/asiakirjat/3e8dd589->

Valmistelun aikana eduskunnan käsiteltäväksi on jätetty myös olennaisesti samaa asiakokonaisuutta koskeva kansalaisaloite ”Oikeus olla – kansalaisaloite oikeudenmukaisemman translain puolesta” (KAA 6/2021 vp).

Siinä missä hallitusohjelmakirjaus lausuu nimenomaisesti vain täysi-ikäisten henkilöiden mahdollisuudesta hakea sukupuolen korjaamista, kansalaisaloitteeseen sisältyy mahdollisuus myös alaikäisille. Lasten ja nuorten asema sukupuolen vahvistamista koskevissa kysymyksissä on noussut esiin myös työryhmän työssä, ja valmistelun yhteydessä on myös tuotu esiin useita hallitusohjelman mukaisen ikärajan asettamia haasteita lasten ja nuorten hyvinvoinnille. Työryhmä on siksi katsonut tarpeelliseksi selvittää hankkeen vaikutuksia lapsiin ja nuoriin. Työryhmää on valmistelussa tukenut erikseen nimitetty seuranta- ja arviointiryhmä, jolle on myös varattu tilaisuus lausua alaikäisten henkilöiden asemasta aiemmin valmistelun perusteella. Lausuntoja on saatu runsaasti, ja niissä on tuotu monipuolisesti esiin alaikäisten henkilöiden asemaa koskevia havaintoja, ihmisoikeusnäkökohtia ja tutkimustietoa.

1.2. Kysymyksenasettelu, rajaukset ja käsitteet

Sukupuolen juridinen vahvistaminen on tällä hetkellä voimassa olevassa sääntelyssä ymmärretty kiinteästi lääketieteelliseen hoitoprosessiin kietoutuvana seikkana. Voimassa olevan lain (563/2002, ns. translaki) mukaan sukupuolen vahvistaminen edellyttää lääketieteellistä selvitystä, jonka laatimista ohjataan puolestaan varsin yksityiskohtaisella sosiaali- ja terveysministeriön asetuksella (1053/2002). Sukupuolen vahvistaminen on siten hahmottunut ennen kaikkea vahvan biologis-pohjaisena, lääketieteellisenä kysymyksenä.

Tämä vanha hahmotusmalli ei enää kaikin osin vastaa kansainvälistä kehitystä. Maailman terveysjärjestö WHO:n uudistetussa tautiluokitusjärjestelmässä ICD-11:ssä transsukupuolisuuteen liittyvä hoidon tarve on siirretty mielenterveyden ja käyttäytymishäiriöiden luvusta uuteen seksuaaliterveyttä koskevaan pääluokkaan, ja luokituksissa korostuu ennen kaikkea sukupuoli-identiteetin ja määritetyn sukupuolen ristiriita.³ Useat ihmisoikeuselimet ovat nostaneet esiin transsukupuolisten henkilöiden kokemia ihmisoikeusloukkauksia, kuten Suomessakin voimassa olevan kaltaiset lisääntymiskyvyttömyysvaatimukset, ja

---

[9843-4fb7-bef9-bdae9e5746be/d48353e1-bab9-4404-8066-b0c5a6bf82e6/RAPORTTI_20200207144129.pdf](https://www.finlex.fi/fi/laki/kuuluvat/20200207144129.pdf) [19.1.2021]

³ Luokituskooiden perusteena on ennen kaikkea ”marked and persistent incongruence between an individual's experienced gender and the assigned sex”. Ks. International Classification of Diseases for Mortality and Morbidity Statistics. Eleventh Version (ICD-11), luokituskooidit HA60 ja vastaavasti HA61. ICD-11 on saatavilla sähköisesti osoitteessa <https://icd.who.int/browse11/l-m/en> [4.2.2022]. Ks. nykyisen luokituksen taustalogiikasta lyhyesti myös ICD-11 Reference Guide, jakso 2.33.17.2. Opas on saatavilla sähköisesti osoitteessa <https://icd.who.int/icd11refguide/en/index.html> [4.2.2022]

peräänkuuluttaneet sukupuolen oikeudellisen vahvistamisen erottamista lääketieteellisistä hoidoista.⁴

Useat kansainvälisessä ja kansallisessa keskustelussa esiin tuodut näkökohdat soveltuvat myös alaikäisten henkilöiden asemaan. Lasten ja nuorten asemaa ja oikeuksia ei kuitenkaan aina ole huomioitu nimenomaisesti, ja muun muassa Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen ratkaisut keskittyvät täysi-ikäisten henkilöiden asemaan. Alaikäisten henkilöiden asemaan heijastuvat osin myös liittymät juridisen ja lääketieteellisen arvioinnin välillä, ja varsinkin julkisessa keskustelussa on ilmaistu huolta sukupuoliristiriidan ja sen hoidon vaikutuksista lasten ja nuorten kasvulle ja kehitykselle.

Tätä taustaa vasten on syytä arvioida tarkemmin työryhmän lainsäädännöllisiä ehdotuksia sekä mahdollisia sääntelyvaihtoehtoja alaikäisten henkilöiden perus- ja ihmisoikeuksien näkökulmasta.

Työryhmän tehtävänä ei ole tehdä ehdotuksia sukupuolen vahvistamisen sääntelemiseksi alaikäisten osalta, ja siksi selvityksessä ei ole otettu kantaa mahdollisiin konkreettisiin sääntelyratkaisuihin kuten ikärajiin tai toimivaltakysymyksiin. Selvityksessä keskitytään yksinomaan lasten ja nuorten juridisen sukupuolen vahvistamista koskeviin taustakysymyksiin, eikä selvityksessä paneuduta tarkemmin täysi-ikäisten henkilöiden asemaan, lääketieteellisiin hoitokäytäntöihin tai hoitopolkuihin tai väestötietojärjestelmän sukupuolta koskeviin merkintöihin yleensä.

Tarkastelun tavoitteena on selvittää, *mitä vaatimuksia ihmis- ja perusoikeusveloitteet asettavat lasten ja nuorten asemaa koskevalle sääntelylle sukupuolen juridista vahvistamista koskevissa kysymyksissä, kun otetaan huomioon olemassa oleva tutkimusnäyttö sukupuoliristiriidan merkityksestä lapsille ja nuorille sekä sääntelyn suhde muuhun lainsäädäntöön*. Tarkastelun osakysymyksinä arvioidaan

1. Mitä konkreettisia vaikutuksia nykyisen lain ikärajalta on alaikäisten henkilöiden asemaan ja heidän perus- ja ihmisoikeuksiensa toteutumiseen?
2. Millaisia vaihtoehtoja alaikäisten henkilöiden aseman sääntelemiseksi on olemassa, ja miten niitä tulisi arvioida ja punnita jatkovalmistelussa?

Käsillä olevat kysymykset liittyvät perustavalla tavalla yksilön henkilökohtaiseen koskemattomuuteen, itsemääräämisoikeuteen ja yksityiselämän suojaan. Ne liittyvät laajasti eettisiin ja yhteiskunnallisiin kysymyksiin sukupuolen merkityksestä, samoin kuin oikeuspoliittiseen keskusteluun lainsäädännön roolista. Tässä selvityksessä kootaan yhteen sellaista tietoa, joita niiden punnitsemiseen jatkovalmistelussa voidaan olettaa tarvittavan.

---

⁴ Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen linjauksen mukaan valtioilla on myös positiivisia toimintavelvoitteita korjatun sukupuolen vahvistamisessa. Ks. mm. *L. v. Liettu*a 11.9.2007 sekä *A.P., Garçon ja Nicot v. Ranska* 6.4.2017.

Selvityksessä pyritään kokoamaan tietoa useista eri lähteistä. Ensimmäinen juonne koostuu kansainvälisistä ihmisoikeusnormeista ja niitä koskevasta tulkintakäytännöstä, jossa on otettu vahvasti kantaa transsukupuolisten henkilöiden oikeuksien turvaamisen puolesta. Toisena juonteena ovat Suomessa voimassa olevan sääntelyn piirteet sekä erilaiset ulkomailla omaksutut ratkaisut alaikäisten henkilöiden asemasta. Tämä tarkastelu auttaa hahmottamaan, millaisia sääntelyratkaisuja asiasta on olemassa ja miten ne voisivat sopia suomalaiseen kontekstiin. Kolmantena juonteena on translasten ja -nuorten hyvinvointia ja terveyttä koskeva muu kuin juridinen tutkimustieto, joka on tarpeen sen arvioimiseksi, miten erilaiset sääntelymallit vaikuttavat kohderyhmänä olevien lasten ja nuorten terveyteen ja hyvinvointiin.

1.3. Selvityksen rakenne

Selvityksessä arvioidaan työryhmän lainsäädännöllisiä ehdotuksia sekä mahdollisia sääntelyvaihtoehtoja alaikäisten henkilöiden perus- ja ihmisoikeuksien näkökulmasta.

Selvityksen alkuosassa kuvataan arvioinnin pohjaksi tarvittavaa tietoa ihmisoikeusvelvoitteista, kotimaisesta asiaan liittyvästä sääntelystä ja eri sääntelymalleista, sekä lasten ja nuorten terveyttä ja hyvinvointia koskevasta tutkimustiedosta. Tarkastelu kattaa ennen kaikkea Suomen kansainväliset ja alueelliset ihmisoikeusvelvoitteet ja niiden tulkintakäytännön sekä muut ihmisoikeusmekanismit (2. jakso), asiaan liittyvän kansallisen sääntelyn (3. jakso), sekä kansainvälisen kehityksen ja käytännön erityisesti Pohjoismaissa (4. jakso). Lisäksi tarkastelussa kartoitetaan keskeistä tutkimustietoa, jonka perusteella voidaan arvioida juridisen vahvistamisen merkitystä lasten ja nuorten terveydelle ja hyvinvoinnille (5. jakso).

Selvityksen loppuosassa punnitaan koottua tietoa ja pohditaan, miten se voisi auttaa parhaan tuloksen saavuttamisessa mahdollisessa jatkovalmistelussa. Jatkovalmistelussa on tärkeää etsiä ratkaisua, joka sovitaisi parhaalla mahdollisella tavalla yhteen eri perus- ja ihmisoikeudet ja jonka vaikutukset lasten ja nuorten elämään olisivat kokonaisuutena mahdollisimman myönteisiä. Siksi tämän selvityksen lopussa pohditaan, millaisia eri näkökohtia ja menettelyvaihtoja mahdollisessa jatkovalmistelussa pitäisi huomioida (6. jakso). Lopuksi selvitykseen on sisällytetty lyhyt yhteenveto tärkeimmistä huomioista (7. jakso).

2. Juridisen sukupuolen vahvistamista koskeva ihmisoikeusnormisto ja -käytäntö

Juridisen sukupuolen vahvistamisessa on kyse sinänsä yksinkertaisesta toimesta, eli sukupuolta koskevan väestötietojärjestelmän merkinnän muuttamisesta. Tämä teknisesti suhteellisen yksinkertainen toimi kytkeytyy kuitenkin moniulotteisesti sukupuolta koskeviin yhteiskunnallisiin ja juridisiin oletuksiin sekä sukupuolen merkitykseen.

Tällä hetkellä yhteiskunnassa transsukupuolisten lasten ja nuorten asema on monessa suhteessa heikompi kuin heidän ikätovereillaan. He kokevat esimerkiksi muita enemmän kiusaamista ja syrjintää. Suomi onkin saanut kansainvälisiltä ihmisoikeustoimijoilta huomioita translasten ja -nuorten sekä yleisemmin transsukupuolisten henkilöiden asemasta, ja havaittujen ongelmien korjaaminen on tärkeä tekijä nyt vireillä olevan valmistelun ja tämän selvityksen taustalla.

Ihmisoikeuskehityksen valossa on selvää, että translasten ja -nuorten aseman parantaminen edellyttää valtioilta toimia. Asia ei kuitenkaan ole aivan yksinkertainen, ja julkisessa keskustelussa on esitetty monia eri kantoja siitä, mitä translasten ja -nuorten oikeuksien turvaamiseksi tulisi tehdä. Karkeasti luonnehtien voidaan todeta, että lapsen oikeuksien merkityksestä, lapsen itsemääräämisoikeuden kunnioittamisesta iän ja kehitystason mukaisesti sekä lapsen edun turvaamisesta juridisen sukupuolen vahvistamisessa vallitsee laaja yksimielisyys.⁵ Siitä, millainen oikeudellinen asiointi ja menettely parhaiten turvaisi nämä oikeudet, on kuitenkin monia eri näkemyksiä.⁶

Transsukupuolisten henkilöiden asemaa sekä juridisen sukupuolen vahvistamista koskevaa ihmisoikeusnormistoa, tulkinta-aineistoa ja käytäntöä on varsin paljon, ja sen katsotaan enenevässä määrin edellyttävän sukupuolen juridisen vahvistamisen mahdollistamista ainakin joltakin osin myös alaikäisille henkilöille.⁷ Ajattelun taustalla ovat pääosin samat näkökohdat kuin täysi-ikäisten henkilöiden osalta. Toisin sanoen juridisen sukupuolen vahvistamismahdollisuuden vaatimus perustuu keskeisesti a) itsemääräämisoikeuden kunnioittamiseen, b) hyvinvoinnin parantamiseen ja muiden (esimerkiksi taloudellisten, sosiaalisten ja sivistyksellisten) oikeuksien turvaamiseen sekä c) syrjimättömyyteen. Nämä kolme keskeistä perustetta ovat yleensä sopusoinnussa keskenään: mahdollisuus oman

⁵ Ks. esim. YK:n riippumattoman, seksuaaliseen suuntautumiseen ja sukupuoli-identiteettiin perustuvan väkivallan ja syrjinnän torjunnan asiantuntijan YK:n yleiskokoukselle antama raportti *Legal recognition of gender identity and depathologization (A/73/152)*, 81 (a) kappale.

⁶ Ks. tähän liittyvästä pohdinnasta mm. Vaihtoehtoiset sääntelymallit 2020 s. 37–40.

⁷ Ks. mm. Yogyakartan periaate n:o 31 (YP+10, saatavilla sähköisesti <http://yogyakartaprinciples.org/principle-31-yp10/> [11.2.2022]), Euroopan neuvoston PACE-päätöslauselma 2048 (2015) *Discrimination against transgender people in Europe*, saatavilla sähköisesti <http://assembly.coe.int/nw/xml/xref/xref-xml2html-en.asp?fileid=21736> [11.2.2022], sekä Euroopan neuvoston ihmisoikeusvaltuutetun kommentti *LGBTI children have the right to safety and equality* (2.10.2014), saatavilla sähköisesti <https://www.coe.int/fi/web/commissioner/-/lgbti-children-have-the-right-to-safety-and-equality> [11.2.2022].

identiteetin mukaisen juridisen sukupuolen vahvistamiseen on tarpeen yksilön itsemääräämisoikeuden kunnioittamiseksi, ja samalla se vahvistaa hyvinvointia ja turvaa muiden oikeuksien toteutumista yhdenvertaisella ja syrjimättömällä tavalla.

On kuitenkin mahdollista, että eri perus- ja ihmisoikeusvelvoitteiden yhtäaikaisten ja mahdollisimman täysimääräinen toteuttaminen edellyttää niiden yhteensovittamista esimerkiksi oikeuksien punninnan tai menettelyllisten takeiden muodossa. Tämänkaltaisen punninta on luonteenomaista perus- ja ihmisoikeuksien yhteensovittamiselle, ja jollain tapaa verrannollisia punnintatilanteita on pohdittu paljonkin lapsioikeudessa.⁸ Yhtenä esimerkkinä voidaan ajatella vaikkapa itsemääräämisoikeuden turvaamista: itsemääräämisoikeuden mahdollisimman täysimittainen toteuttaminen saattaa edellyttää menettelyllisiä takeita tahdon aitouden varmistamiseksi. Samalla on selvää, että juridisen sukupuolen vahvistamiseen liitettävä tiukka sisällöllinen kontrolli taikka menettelyn pituus tai monimutkaisuus saattavat itsessään heikentää perus- ja ihmisoikeuksien täysimääräistä turvaamista.⁹

Tässä jaksossa tarkastellaan erikseen alaikäisiä henkilöitä koskevia perus- ja ihmisoikeusnäkökohtia edellä kuvatun karkean kolmiijaon avulla. Tarkastelun tavoitteena on eritellä eri perus- ja ihmisoikeusvelvoitteita sen arvioimiseksi, millaisia oikeushyviä niillä suojataan ja millainen sääntely ja soveltamismenettely voisi auttaa turvaamaan niitä parhaiten.

Lähtökohtaisesti kaikki perus- ja ihmisoikeusvelvoitteet suojaavat myös lapsia, joskin joidenkin esimerkiksi poliittisten oikeuksien osalta osalta rajoitetusti, ja lisäksi lapsen oikeuksia suojataan nimenomaisin ihmisoikeusvelvoittein. Näistä ihmisoikeusinstrumenteista merkittävin on YK:n lapsen oikeuksien sopimus¹⁰, joka täydentää lasten ja nuorten ihmisoikeussuojaa heille erityisen merkityksellisillä määräyksillä. Sopimusta on tulkittava kokonaisuutena ja sen määräysten arvioimisessa on huomioitava niiden yhteydet toisiinsa sekä muuhun ihmisoikeusnormistoon. Samoin kuin muut ihmisoikeussopimukset, YK:n lapsen oikeuksien sopimus on perusteltua ymmärtää dynaamisena asiakirjana.¹¹

Sopimuksen tulkinta-aineistona merkittävässä roolissa ovat sopimuksen neljä yleisperiaatetta: syrjimättömyys, lapsen edun ensisijaisuus, lapsen oikeus elämään, henkiinjäämiseen ja kehittymiseen ja lapsen osallisuus. Sen lisäksi, että yleisperiaatteet korostavat tärkeitä sopimusmääräyksiä, ne auttavat ymmärtämään ja tulkitsemaan sopimusta kokonaisuutena. Yleisperiaatteita ja muita tärkeitä tulkintänäkökohtia on nostettu esiin YK:n lapsen oikeuksien sopimuksen täytäntöönpanoa valvovan komitean työssä erityisesti niin sanotuilla

⁸ Ks. esim. Toivonen, Virve-Maria: Lapsen oikeudet ja oikeusturva. Lastensuojeluasiat hallintotuomioistuimissa. Alma Talent 2017, erityisesti s. 58–60.

⁹ Ks. esimerkiksi YK:n ihmisoikeusvaltuutetun raportti Living Free and Equal (HR/PUB/16/3), s. 121. Saatavilla sähköisesti <https://www.ohchr.org/Documents/Publications/LivingFreeAndEqual.pdf> [25.1.2022]

¹⁰ YK:n yleissopimus lapsen oikeuksista (SopS 59–60/1991).

¹¹ Ks. tästä ns. living instrument -lähtökohdasta muun muassa YK:n lapsen oikeuksien komitean yleiskommentti n:o 8 (CRC/C/GC/8), kohta 20. Yleiskommentit ovat saatavilla epävirallisina suomenkielisinä käännösinä lapsiasiavaltuutetun sivuilla, <https://lapsiasia.fi/yleiskommentit> [25.1.2022]

yleiskommenteilla eli yleisillä tulkintaohjeilla, sekä sopimusvaltioille annettavilla huomioilla ja päätelmillä.¹²

Seuraavaan tarkasteluun on kunkin pääkohdan alle valittu keskeiset ihmisoikeusveloitteet, jotka ovat joko sisällöllisen asiayhteyden, olemassaolevan translasten ja -nuorten asemaa koskevan tulkintakäytännön tai lapsen oikeuksien muodostaman kokonaisuuden kannalta erityisen merkityksellisiä. Tämä lyhyt tarkastelu on tarkoitettu nostamaan esiin olennaisimmat ihmisoikeusnäkökohdat jatkopohdintaa varten, eikä sitä siten tule tulkita niin, että muut Suomea sitovat ihmisoikeusveloitteet voisi jättää huomiotta.¹³

Sukupuolen juridinen vahvistaminen itsemääräämisoikeuden kannalta

Tarkastelun pohjaksi on syytä ottaa sukupuolen juridisen vahvistamisen vahva liittymä yksilön itsemääräämisoikeuteen. Tällöin sukupuolen ja sukupuoli-identiteetin suojaa voidaan tarkastella yleisesti osana yksilön autonomiaa, henkilökohtaista koskemattomuutta ja yksityiselämän suojaan. ”Oikeutta sukupuoleen” ei nimenomaisena oikeutena ole juuri tunnistettu sitovissa ihmisoikeusinstrumenteissa, mutta nykyisen ihmisoikeuskehityksen valossa on selvää, että sukupuolen ja sukupuoli-identiteetin suojan tulee katsoa sisältyvän ainakin yksilön yksityiselämän suojaan.¹⁴

YK:n sopimusjärjestelmän ihmisoikeussopimuksista on syytä korostaa erityisesti vuonna 1991 kansainvälisesti voimaantullutta lapsen oikeuksien sopimusta (LOS), joka vahvistaa muiden ihmisoikeussopimusten määräyksiä nimenomaan lapsen oikeuksia koskevilla velvoitteilla. Sopimuksen 8 artiklan mukaan sopimusvaltiot sitoutuvat kunnioittamaan lapsen oikeutta säilyttää henkilöllisyytensä, myös kansalaisuutensa, nimensä ja sukulaissuhteensa niin kuin lainsäädännössä niistä määrätään ilman, että niihin puututaan laittomasti. Sopimuksen toimeenpanoa valvova lapsen oikeuksien komitea on kuvannut sukupuolta artiklan mukaiseen henkilöllisyyteen (*identity*) sisältyvänä piirteenä¹⁵ sekä korostanut kaikkien nuorten oikeutta

¹² Sopimuksen kolmas valinnainen pöytäkirja laajentaa komitean toimivaltaa arvioimaan yksilövalituksia. Yksilövalitusmekanismit, kuten esimerkiksi Euroopan ihmisoikeussopimuksen valvontajärjestelmä, mahdollistavat sopimuksen soveltamiskäytännön kehittämisen usein yksityiskohtaisemmin kuin määräaikaishavaintoihin perustuva valvonta. Tällä hetkellä on kuitenkin vielä epäselvää, kuinka vaikutukselliseksi YK:n lapsen oikeuksien sopimuksen mukainen mekanismi muodostuu tulevaisuudessa.

¹³ Muista kuin tässä mainituista ihmisoikeusvelvoitteista ks. laajasti livonen, Esa – Pollari, Kirsi: Kansallisen lapsistrategian oikeudellinen perusta. Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimuskeskuksen raportteja ja muistioita 2020:20, s. 51–86. Saatavilla sähköisesti <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-00-5417-5> [28.1.2022]

¹⁴ Ks. mm. *Christine Goodwin v. the United Kingdom* [suuri jaosto] 11.7.2002. Ks. kehityksestä yleisemmin mm. Sørli, Anniken: The Insufficiency of Gender Recognition Acts. The Example of Schooldays in Norway. In Brems, Eva – Cannoot, Pieter – Moonen, Toon (eds.), *Protecting Trans Rights in the Age of Gender Self-Determination*. Intersentia 2020, s. 73–94, sekä Koulu, Sanna: *Transnuorten asema ja hormonihoidot koskeva harkinta terveydenhuollossa*. Teoksessa Hakalehto, Suvianna – Pahlman, Irma (toim.): *Lapsen oikeudet terveydenhuollossa*. Kauppakamari 2018, s. 162–195.

¹⁵ YK:n lapsen oikeuksien komitean yleiskommentti n:o 14 (CRC/C/GC/14), kohta 55: ”The identity of the child includes characteristics such as sex, sexual orientation, national origin, religion and beliefs, cultural identity, personality.”

sananvapauteen sekä ruumiillisen ja psykologisen koskemattomuuden, sukupuoli-identiteetin ja kehittyvän itsenäisyyden kunnioittamiseen.¹⁶

Itsemääräämisoikeus on keskiössä myös sopimuksen 12(1) artiklan mukaisessa osallisuudessa. Määräyksen mukaan sopimusvaltiot takaavat lapselle, joka kykenee muodostamaan omat näkemyksensä, oikeuden vapaasti ilmaista nämä näkemyksensä kaikissa lasta koskevissa asioissa. Lapsen näkemykset on otettava huomioon lapsen iän ja kehitystason mukaisesti. Lapsen osallisuus muodostaa myös yhden sopimuksen tulkintaa ohjaavasta neljästä yleisperiaatteesta¹⁷, ja sen merkitystä lapsen oikeuksien kannalta on korostettu useissa komitean yleiskommenteissa.

Euroopan neuvoston sopimusjärjestelmässä juridisen sukupuolen vahvistaminen kuuluu keskeisimmin Euroopan ihmisoikeussopimuksen 8 artiklan alaan. Artiklan mukaan jokaisella on oikeus nauttia yksityis- ja perhe-elämäänsä, kotiinsa ja kirjeenvaihtoonsa kohdistuvaa kunnioitusta. Viranomaiset eivät saa puuttua tämän oikeuden käyttämiseen muutoin kuin silloin, kun laki sen sallii ja se on välttämätöntä demokraattisessa yhteiskunnassa kansallisen ja yleisen turvallisuuden tai maan taloudellisen hyvinvoinnin vuoksi tai epäjärjestyksen tai rikollisuuden estämiseksi, terveyden tai moraalien suojaamiseksi tai muiden henkilöiden oikeuksien ja vapauksien turvaamiseksi. Monet 8 artiklan mukaan arvioitavista kysymyksistä ovat etenkin aiemmin olleet vahvasti sidoksissa moraalisiin ja kulttuurisiin näkökohtiin, ja sopimusta soveltava Euroopan ihmisoikeustuomioistuin on aikanaan pitänyt valtioiden liikkumavaraa monissa suhteissa laajana.¹⁸ Erityisesti viime vuosien merkittävien ratkaisujen jälkeen on kuitenkin selvää, että juridisen sukupuolen vahvistaminen kuuluu kiinteästi artiklan alaan ja että sopimusvaltioilla on myös positiivisia toimintavelvoitteita yksityiselämän suojaamisessa.¹⁹ Sopimusvaltioiden velvoitteita nimenomaan alaikäisten henkilöiden 8 artiklan mukaisen yksityiselämän suojan perusteella ei kuitenkaan ole tähän mennessä arvioitu tuomioistuimen käytännössä.

Vaikka nimenomaisia sopimusvelvoitteita itsemääräämisoikeudesta sukupuoleen on rajallisesti, itsemääräämisoikeutta korostetaan yhä useammassa *soft law* -tyyppisissä tulkintaa ohjaavissa instrumenteissa. Niinpä esimerkiksi YK:n riippumaton asiantuntija suojelusta seksuaaliseen suuntautumiseen tai sukupuoli-identiteettiin perustuvalta väkivallalta ja syrjinnältä (SOGI-asiantuntija) on korostanut itsemääräämisoikeuteen perustuvan juridisen sukupuolen vahvistamisen merkitystä useissa raporteissaan²⁰, ja YK:n useat ihmisoikeustoimijat

¹⁶ YK:n lapsen oikeuksien komitean yleiskommentti n:o 20 (CRC/C/GC/20), kohta 34. Sandberg argumentoi, että sopimusmääräyksen voisi olla perusteltua katsoa ulottuvan myös juridisen sukupuolen vahvistamiseen; ks. Sandberg, Kirsten: The Rights of LGBTI Children under the Convention on the Rights of the Child. *Nordic Journal of Human Rights*, 33:4 (2015), s. 337–352, s. 343–344.

¹⁷ Ks. mm. YK:n lapsen oikeuksien komitean yleiskommentti n:o 5 (CRC/GC/2003/5), kohta 12.

¹⁸ Ks. harkintamarginaaliopista mm. Hirvelä, Päivi – Heikkilä, Satu: Ihmisoikeudet. Käsikirja EIT:n käytäntöön. 2., uudistettu painos. Alma Talent 2017, s. 50–51.

¹⁹ Ks. erityisesti A.P., *Garçon ja Nicot v. Ranska* 6.4.2017.

²⁰ Ks. SOGI-asiantuntijan raportti YK:n yleiskokoukselle, *Legal recognition of gender identity and depathologization* (A/73/152), kohta 40. Saatavilla sähköisesti <https://www.ohchr.org/EN/Issues/SexualOrientationGender/Pages/AnnualReports.aspx> [21.1.2022], sekä

ovat 2017 julkilausumassaan painottaneet muun muassa nopean ja saavutettavissa olevan juridisen sukupuolen vahvistamisen merkitystä.²¹ Euroopan neuvoston piirissä itsemääräämisoikeuden tärkeys on nostettu esiin muun muassa parlamentaarisen yleiskokouksen päätöslauselmassa sekä ihmisoikeusvaltuutetun kannanotossa.²²

Kokonaisuutena itsemääräämisoikeus on keskeinen juridisen sukupuolen vahvistamisessa huomioitava ihmisoikeusvelvoite. Itsemääräämisoikeuden painottaminen puhuu yleensä sen puolesta, että juridisen sukupuolen vahvistaminen olisi menettelynä mahdollisimman kevyt ja perustuisi ennen kaikkea hakijan omaan toiveeseen ja selvitykseen sukupuoli-identiteetistä. Menettelyyn saattaa kuitenkin tällöinkin sisältyä hakijan tahdon aitoutta varmistavia mekanismeja, kuten viranomaiselle asetettu tiedotusvelvollisuus juridisen sukupuolen merkityksestä.

Sukupuolen juridinen vahvistaminen ja hyvinvointi

Sen lisäksi, että juridisen sukupuolimerkinnän oikeellisuudella on merkitystä yksilön itsemääräämisoikeuden kannalta, se on myös vahvasti sidoksissa hyvinvointiin. Tällä hetkellä translapset ja -nuoret voivat kokonaisuutena heikommin kuin ikätoverinsa sekä kohtaavat merkittävästi enemmän kiusaamista ja syrjintää. Esimerkiksi Suomessa vuoden 2019 kouluterveyskyselyn tulokset osoittivat, että sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöihin kuuluvilla nuorilla oli muihin nuoriin nähden huomattavasti enemmän terveyteen ja hyvinvointiin liittyviä haasteita.²³

YK:n lapsen oikeuksien sopimuksen 6 artiklassa määrätään jokaisen lapsen synnynnäisestä oikeudesta elämään, ja artiklan toisessa kappaleessa sopimusvaltiot takaavat lapselle henkiinjäämisen ja kehittymisen edellytykset mahdollisimman täysimääräisesti. Lapsen oikeus elämään, henkiinjäämiseen ja kehitykseen muodostaa myös yhden sopimuksen neljästä läpileikkaavasta yleisperiaatteesta²⁴ ja sopimuksen toimeenpanoa valvova lapsen oikeuksien komitea on valottanut useissa yleiskommenteissaan sen tulkintaa.

Eri ihmisoikeusinstrumenteissa määrätään laajasti myös muista hyvinvoinnin kannalta merkittävistä oikeuksista. Tärkeässä asemassa ovat muun muassa lasten ja nuorten

---

SOGI-asiantuntijan raportti YK:n ihmisoikeuskomitealle, *The law of inclusion (A/HRC/47/27)*, kohta 91. Saatavilla sähköisesti <https://undocs.org/A/HRC/47/27> [25.1.2022].

²¹ *Embrace diversity and protect trans and gender diverse children and adolescents*. Julkilausuma 17.5.2017. Saatavilla sähköisesti

<https://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=21622> [21.1.2022]

²² Ks. PACE-päätöslauselma 2048 (2015) *Discrimination against transgender people in Europe* sekä ihmisoikeusvaltuutetun kommentti *LGBTI children have the right to safety and equality* (2.10.2014).

²³ Jokela, Satu – Luopa, Pauliina – Hyvärinen, Anni – Ruuska, Tupu – Martelin, Tuija – Klemetti, Reija: Sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöihin kuuluvien nuorten hyvinvointi. Kouluterveyskyselyn tuloksia 2019. Työpaperi 38/2020. Saatavilla sähköisesti osoitteessa HYPERLINK "https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-343-580-3" [21.1.2022] [21.1.2022]

²⁴ Ks. mm. YK:n lapsen oikeuksien komitean yleiskommentti n:o 5 (CRC/GC/2003/5), kohta 12.

taloudelliset, sosiaaliset ja sivistykselliset oikeudet, sillä tällä hetkellä translasten ja -nuorten kohtaamat haasteet muun muassa terveydenhuollossa, koulutuksessa ja työhaussa ovat omiaan heikentämään heidän asemaansa.²⁵

YK:n lapsen oikeuksien sopimuksen 24 artiklan ensimmäisessä kappaleessa sopimusvaltiot tunnustavat, että lapsella on oikeus nauttia parhaasta mahdollisesta terveydentilasta sekä sairauksien hoitamiseen ja kuntoutukseen tarkoitetuista palveluista. Sopimusvaltiot pyrkivät varmistamaan, ettei yksikään lapsi joudu luopumaan oikeudestaan nauttia tällaisista terveystilasta. Erityisesti yhdessä 6 artiklan kanssa oikeus parhaaseen mahdolliseen terveystilaan edellyttää valtioilta aktiivisia toimia, kuten YK:n lapsen oikeuksien komitea korostaa yleiskommentissaan.²⁶

Alueellisista ihmisoikeusjärjestelmistä on syytä nostaa esiin erityisesti Euroopan neuvoston sopimusjärjestelmä ja niin sanottu uudistettu Euroopan sosiaalinen peruskirja (SopS 78–80/2002). Uudistetun peruskirjan 11 artikla oikeudesta terveyden suojeluun määrää sopimusvaltiot muun muassa ryhtymään asianmukaisiin toimiin poistaakseen terveyttä heikentävät syyt mahdollisuuksien mukaan, ja sopimuksen toimeenpanoa valvova Euroopan sosiaalisten oikeuksien komitea on soveltanut mainittua velvoitetta arvioidessaan transsukupuolisten henkilöiden asemaa.²⁷

Sen lisäksi, että peruskirjan määräykset koskevat luonnollisesti muutenkin lapsia ja nuoria, lasten ja nuorten oikeuksista on määrätty erikseen. Niinpä peruskirjan 17 artiklassa määrätään lasten ja nuorten oikeudesta sosiaaliseen, oikeudelliseen ja taloudelliseen suojeluun ja artiklassa sopimuspuolet sitoutuvat ryhtymään toimiin ”varmistakseen että lasten ja nuorten oikeutta kasvaa sellaisessa ympäristössä, joka kannustaa heidän persoonallisuutensa sekä fyysisten ja psyykkisten ominaisuuksiensa täysipainoista kehitystä, voidaan käyttää tehokkaalla tavalla”.

²⁵ Ks. mm. Jokela ym. 2020 sekä Lehtonen, Jukka: Experiences of Non-Heterosexual and Trans Youth on Career Choice and in the Workplace. In Köllen, Thomas (ed.): Sexual Orientation and Transgender Issues in Organizations: Global Perspectives on LGBT Workforce Diversity. Springer 2016, s. 289–306. Trans- ja intersukupuolisten lasten hyvinvointiin liittyviä kysymyksiä on tarkasteltu laajasti Seta ry:n julkaisemassa Moninaiset lapsemme -raportissa (Valojää, Ave: Moninaiset lapsemme. Raportti translasten ja intersukupuolisten lasten hyvinvoinnista, hoidosta ja juridisesta asemasta. Seta 2018. Saatavilla sähköisesti <https://seta.fi/2018/04/24/setan-raportti-translasten-hyvinvointia-ja-oikeuksia-laiminlyodaan-suomessa/> [4.2.2022]) sekä oikeusministeriön tuoreessa selvityksessä (Kohti sateenkaari-ystävällisempää Suomea. Tilannearvio seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen perus- ja ihmisoikeuksien toteutumisesta. Oikeusministeriön julkaisuja 2021:26. Saatavilla sähköisesti <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-259-939-1> [4.2.2022])

²⁶ Ks. YK:n lapsen oikeuksien komitean yleiskommentti n:o 15 (CRC/C/GC/15), kohdat 10–11 ja 16–18.

²⁷ Ks. mm. komitean ratkaisu asiassa No. 117/2015 Transgender-Europe and ILGA-Europe v. Czech Republic, jossa komitea katsoi lisääntymiskyvyttömyysvaatimuksen loukkaavan peruskirjan 11-1 artiklan mukaista oikeutta terveyden suojeluun, sekä Suomelle annetut loppupäätelmät vuonna 2017 (2017/def/FIN/11/1/EN). Ks. myös Koulu 2018 s. 192 lyhyesti sosiaalisen peruskirjan ja Euroopan ihmisoikeussopimuksen soveltamiskäytännön suhteesta.

Hyvinvointia korostetaan myös useissa soft law -instrumenteissa. Esimerkiksi YK:n useiden ihmisoikeustoimijoiden vuonna 2017 antama julkilausuma sitoo juridisen sukupuolen vahvistamismenettelyt vahvasti hyvinvointiin ja kehitykseen, ja korostaa myös sukupuolen ilmaisun tärkeyttä.²⁸ YK:n SOGI-asiantuntija on nostanut esiin juridisen sukupuolen vahvistamisen rinnakkain syrjintään, väkivaltaan ja kaltoinkohteluun puuttumisen kanssa.²⁹ Syrjivien käytäntöjen, väkivallan ja kaltoinkohtelun ehkäiseminen edellyttää tietysti laajasti muitakin toimia kuin juridisen sukupuolen vahvistamisen mahdollisuutta, mutta juridinen sukupuolen vahvistaminen todennäköisesti auttaisi osaltaan parantamaan hyvinvoinnin edellytyksiä. Euroopan komission LGBTIQ-strategiassa 2020–2025 juridista vahvistamista koskevat hyvät käytännöt nähdään osana yhdenvertaisemman yhteiskunnan rakentamista.³⁰

Kokonaisuutena hyvinvointi on kiinteästi sidoksissa useisiin juridisen sukupuolen vahvistamisessa tärkeisiin ihmisoikeuksiin. Sen lisäksi, että mahdollisuus oman sukupuoli-identiteetin mukaisessa sukupuolella elämiseen on itsessään hyvinvointia lisäävä tekijä, juridisen sukupuolen vahvistaminen voi auttaa parantamaan monien eri ihmisoikeuksien toteutumista. Lasten ja nuorten aseman kannalta muun muassa oikeus parhaaseen mahdolliseen terveydentilaan ja oikeus opetukseen, samoin kuin laajasti oikeus elämään, henkiinjäämiseen ja kehittymiseen, ovat keskeisessä asemassa arvioitaessa juridisen sukupuolen vahvistamisen vaikutuksia hyvinvointiin.

Hyvinvoinnin ja siihen sidoksissa olevien oikeuksien painottaminen puoltaa puhtaimmillaan menettelyratkaisuja, joissa varmistutaan tavalla tai toisella siitä, että lopputulos on omiaan lisäämään hakijan hyvinvointia. Esimerkiksi menettelyt, jossa harkitaan nimenomaisesti lapsen edun mukaisuutta, ovat tässä suhteessa hyvinvointikeskeisiä. Samalla on kuitenkin huomattava, että lapsen edun turvaaminen edellyttää myös lapsen osallisuuden huomioimista.³¹

Sukupuolen juridinen vahvistaminen ja syrjimättömyys

Syrjimättömyyttä ja syrjinnän kieltoa voidaan ajatella kolmantena keskeisenä ihmisoikeusolottuvuutena sukupuolen juridista vahvistamista koskevaa sääntelyä tarkastellessa. Siinä missä itsemääräämisoikeutta ja erilaisia hyvinvoinnin kannalta merkittäviä perus- ja ihmisoikeuksia on mahdollista tarkastella itsenäisinä velvoitteina, syrjimättömyyden ja syrjäntäkieltojen arvioinnin ytimessä on eriarvoistavan kohtelun havaitseminen.

²⁸ *Embrace diversity and protect trans and gender diverse children and adolescents*. Julkilausuma 17.5.2017.

²⁹ Ks. mm. *Legal recognition of gender identity and depathologization (A/73/152)*, kohdat 76, 79 ja 81.

³⁰ Union of Equality: LGBTIQ Equality Strategy 2020–2025 (COM/2020/698 final), kohta 3.3. Saatavilla sähköisesti: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52020DC0698> [27.1.2022]

³¹ Lapsen edun ensisijaisuus on yksi YK:n lapsen oikeuksien sopimuksen yleisperiaatteista ja lapsioikeudellisen sääntelyn peruspilari, ja muun muassa lapsen oikeuksien komitea on tarkastellut sen suhdetta lapsen oikeuksien toteutumiseen ja muihin yleisperiaatteisiin yleiskommentissaan n:o 14 (CRC/C/GC/14). Yleiskommentissa kuvataan myös tarkemmin lapsen edun kolmea olottuvuutta aineellisena oikeutena, tulkintaperiaatteena sekä menettelysääntönä (kohta 6).

Syrjintäkiellot ovat olennainen osa useita ihmisoikeusinstrumentteja ja auttavat osaltaan turvaamaan niissä vahvistettujen oikeuksien yhdenvertaista toteutumista. Esimerkiksi Euroopan ihmisoikeussopimuksen³² 14 artiklan mukaisesti yleissopimuksessa tunnustetuista oikeuksista ja vapauksista nauttiminen taataan ”ilman minkäänlaista sukupuoleen, rotuun, ihonväriin, kieleen, uskontoon, poliittisiin tai muihin mielipiteisiin, kansalliseen tai yhteiskunnalliseen alkuperään, kansalliseen vähemmistöön kuulumiseen, varallisuuteen, syntyperään tai muuhun asemaan perustuvaa syrjintää”. Vaihtelua on eri instrumenteissa erityisesti sen suhteen, määritetäänkö kielletyt syrjintäperusteet tyhjentävästi vai sisältyykö määräykseen myös maininta muista syrjintäperusteista, sekä sen suhteen, mitä nimenomaisia syrjintäperusteita niissä mainitaan.

Useat ihmisoikeusinstrumentit, kuten YK:n sopimusjärjestelmään kuuluva TSS-sopimus sekä Euroopan unionin perusoikeuskirja, mainitsevat sukupuolen kiellettyinä syrjintäperusteena, ja viime vuosikymmeninä tämä kieltä on enenevässä määrin ulotettu myös sukupuoli-identiteettiin, -ilmaisuuksiin ja transsukupuolisuuteen perustuvaan syrjintään.³³ Kehitys ei ole täysin yhtenäistä, ja syrjintäkieltojen tulkinta riippuu myös normiston rakenteesta. Niissä instrumenteissa, joissa syrjintäperusteita ei ole lueteltu tyhjentävästi, transsukupuolisuutta, sukupuoli-identiteettiä ja -ilmaisua voidaan arvioida ”muuna” syrjintäperusteena, kun taas toisissa instrumenteissa niitä on syytä pitää nimenomaisesti sukupuoleen perustuvan syrjinnän muotona.

Erityisesti lapsen oikeuksien kannalta on syytä nostaa esiin YK:n lapsen oikeuksien sopimuksen 2 artikla, jonka mukaan ”Sopimusvaltiot kunnioittavat ja takaavat tässä yleissopimuksessa tunnustetut oikeudet kaikille niiden lainkäyttövallan alaisille lapsille ilman minkäänlaista lapsen, hänen vanhempiansa tai muun laillisen huoltajansa rotuun, ihonväriin, sukupuoleen, kieleen, uskontoon, poliittisiin tai muihin mielipiteisiin, kansalliseen, etniseen tai sosiaaliseen alkuperään, varallisuuteen, vammaisuuteen, syntyperään tai muuhun seikkaan perustuvaa erottelua.” Syrjimättömyys muodostaa myös yhden sopimuksen neljästä yleisperiaatteesta³⁴, ja se on huomioitava läpileikkaavasti sopimuksen muiden velvoitteiden toteuttamisessa. Sopimuksen toimeenpanoa valvova YK:n lapsen oikeuksien komitea on todennut sukupuoli-identiteetin kuuluvan artiklan mukaisen suojan piiriin.³⁵

Kun arvioidaan perus- ja ihmisoikeuksien toteutumista, syrjimättömyyttä punnitaan tyypillisesti muiden oikeuksien yhteydessä. Esimerkiksi Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen käytännössä sopimuksen 14 artiklaa sovelletaan yhdessä sopimuksen sisällöllisten artiklojen, kuten yksityis- ja perhe-elämää suojaavan 8 artiklan, kanssa. Syrjimättömyyttä tarkastelemalla luodaan siten

³² Yleissopimus ihmisoikeuksien ja perusvapauksien suojaamiseksi, sellaisena kuin se on muutettuna yhdennellätoista pöytäkirjalla (SopS 63/1999).

³³ Ks. esim. TSS-komitean yleiskommentti n:o 20 (E/C.12/GC/20), kappale 32, nimenomaisesti transsukupuolisiin henkilöihin kohdistuvasta syrjinnästä. Tosin yleiskommentissa sukupuoli-identiteettiä kohdellaan hieman harhaanjohtavasti seksuaaliseen suuntautumiseen liittyvänä ilmiönä.

³⁴ Ks. mm. YK:n lapsen oikeuksien komitean yleiskommentti n:o 5 (CRC/GC/2003/5), kohta 12.

³⁵ Ks. YK:n lapsen oikeuksien komitean yleiskommentti n:o 15 (CRC/C/GC/15), kappale 8.

katse tilanteisiin, joissa oikeudet toteutuvat epätasa-arvoisesti tai epäyhdenvertaisesti joko suoran syrjinnän tai tosiasiallisten, epäsuorasti syrjivien käytäntöjen vuoksi.

Kun arvioidaan nimenomaan juridisen sukupuolen vahvistamista, syrjimättömyyden korostaminen auttaa huomioimaan juridisen sukupuolen tosiasiallisia vaikutuksia ja konkreettista hyvinvointia. Syrjimättömyyden tarkastelu johtaa kysymään, millaisiin eroavuuksiin lasten ja nuorten oikeuksien toteutumisessa esimerkiksi nykyisin mukainen tiukka ikäraja myötävaikuttaa, ja arvioimaan, missä määrin eroille on hyväksyttävä syy. Menettelyllisesti syrjimättömyys korostaa menettelyn saavutettavuutta ja yhdenvertaisuutta eri väestöryhmien välillä.

Yhteenvedo: tavoitteena eri perus- ja ihmisoikeusvelvoitteiden mahdollisimman täysimääräinen toteuttaminen

Nämä tässä karkeasti hahmotellut ihmisoikeusolollisuudet kietoutuvat toisiinsa eivätkä ole tosiasiasa erotettavissa näin selkeästi. Jaottelusta voi kuitenkin olla apua, kun kysymystä juridisen sukupuolen vahvistamisesta arvioidaan alaikäisen henkilön kannalta. Eri näkökohtien painottaminen on nimittäin omiaan perustelemaan hieman erilaisia menettelyllisiä ratkaisuja ja painopisteitä mahdollisen sääntelyn hahmottelussa.

Juridisen sukupuolen vahvistaminen on kiinteästi liitoksissa sukupuoli-identiteetin ja sukupuoli-ilmäisen turvaamiseen osana henkilön autonomiaa, henkilökohtaista koskemattomuutta ja yksityiselämän suojaa. Niin kauan kuin sukupuoli on seikka, joka kirjataan julkista luotettavuutta nauttivaan väestörekisteriin, tällä sukupuolimerkinnällä on väistämättä tärkeä merkitys itsemääräämisoikeuden kannalta. Juridisen sukupuolimerkinnän oikeellisuudella on myös huomattava merkitys henkilön hyvinvoinnille, sillä virheellinen sukupuolimerkintä tai sukupuolimerkinnästä ilmenevä tieto transsukupuolisuudesta ovat omiaan aiheuttamaan kärsimystä ja altistamaan syrjintäkielloissa tarkoitettulle kohtelulle.

Itsemääräämisoikeuden rinnalla on huomioitava erilaiset hyvinvointia turvaavat perus- ja ihmisoikeudet eli ennen kaikkea lapsen oikeus elämään, henkiinjäämiseen ja kehittymiseen. Hyvinvointiin liittyvät oikeudet kattavat laajan joukon juridisen sukupuolen vahvistamisen kannalta merkityksellisiä kysymyksiä. Esimerkiksi oikeus parhaaseen saavutettavissa olevaan terveydentilaan koskettaa transsukupuolisten henkilöiden pääsyä sellaiseen hoitoon, joka on tarpeen esimerkiksi mahdollisen sukupuoliristiriidan hoitamiseksi. Samalla se velvoittaa valtioita ryhtymään laajemmin toimiin terveyttä ja hyvinvointia heikentävien tekijöiden, kuten vähemmistöstressiä aiheuttavien syrjivien käytäntöjen, korjaamiseksi.

Sen lisäksi, että syrjintäkiellot tulee huomioida osana muiden perus- ja ihmisoikeuksien turvaamista, niiden tarkastelu antaa aihetta kahteen tämän selvityksen kannalta merkitykselliseen huomioon. Syrjintäkiellot ovat olennaisessa asemassa verrattaessa yhtäältä transsukupuolisten lasten ja nuorten asemaa ei-transsukupuolisten lasten ja nuorten asemaan, ja toisaalta verrattaessa lasten ja nuorten asemaa täysi-ikäisten henkilöiden asemaan.

Molemmissa vertailuissa on kysyttävä ensiksi, onko kyse tosiasiallisesti eroavasta kohtelusta, ja toiseksi, onko eroavuuksille perusteltu syy. Yhdenvertaisuuden ja syrjimättömyyden toteuttaminen saattaa edellyttää valtiolta myös aktiivista toimintaa.

Kokonaisuutena tarkastellen ihmisoikeuskehitys on selvää. Lasten ja nuorten asemaa ei voi ohittaa, vaan lainsäädäntöön mahdollisesti sisällytettävät ikärajat ja menettelylliset ratkaisut tulee perustella säädettävän lain esitöissä.³⁶ Tämän tarkastelun pohjana on pidettävä kuvattua ihmisoikeustilannetta, ja sen rinnalla on huomioitava asiaan keskeisesti liittyvä kansallinen lainsäädäntö sekä käytettävissä oleva tieto sukupuolen juridisen vahvistamisen vaikutuksista lasten ja nuorten elämässä.

---

³⁶ Ks. lapsen oikeuksista lainvalmistelun kannalta mm. Pollari, Kirsi: Lapsipotilaan päätöksentekokyky ja sen arviointi. Lapin yliopisto 2019, s. 55–56.

3. Kansallinen lainsäädäntö

Lasten ja nuorten juridisen sukupuolen vahvistamiseen liittyy lukuisia kysymyksiä eri lainsäädännön aloilta. Sen lisäksi, että aihepiiri on merkityksellinen useiden perusoikeuksien kannalta, se koskettaa muun muassa nykyisen translain, potilaan asemasta ja oikeuksista annetun lain, sekä lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta annetun lain säännöksiä. Juridisen sukupuolen vahvistaminen on merkityksellinen myös ennen kaikkea nimilainsäädännön sekä väestötietojärjestelmää koskevan sääntelyn kannalta.

Perustuslaki

Suomen perustuslain (731/1999) säännöksiä perusoikeuksista on tulkittava sopusoinnussa kansainvälisten ihmisoikeusvelvoitteiden kanssa. Tarkat sanamuodot eivät kuitenkaan ole täysin vastaavia kuin eri ihmisoikeusinstrumenteissa, ja perusoikeussäännösten ulottuvuutta on tarkasteltu sekä sääntelyn esitöissä että tuomioistuinkäytännössä.³⁷

Sukupuolen juridisen vahvistamisen kannalta huomionarvoisia ovat muun muassa 6 §:n säännös yhdenvertaisuudesta, 7 § oikeudesta elämään sekä henkilökohtaiseen vapauteen ja koskemattomuuteen, sekä 10 § yksityiselämän suojasta. Perustuslaissa vahvistetaan myös suoja sivistyksellisille oikeuksille (16 §), oikeus sosiaaliturvaan (19 §) sekä oikeusturvaan (21 §). Perustuslain 22 §:n mukaan julkisen vallan on turvattava perusoikeuksien ja ihmisoikeuksien toteutuminen.

Nykyinen translaki

Suomessa ei tällä hetkellä ole nimenomaista sääntelyä alaikäisen henkilön asemasta sukupuolen vahvistamisen suhteen, sillä voimassa oleva laki asettaa sukupuolen vahvistamisen edellytykseksi täysi-ikäisyyden (563/2002, 1 § 2-kohta).

Säännöksen yksityiskohtaiset perustelut rakentuvat juridisen sukupuolen vahvistamisen sekä lääketieteellisen prosessin yhteneväisyydelle: ”Pykälän 2 kohdassa hakijan tahdon vakauden varmistamiseksi edellytettäisiin sitä, että hän on saavuttanut täysi-ikäisyyden. Koska pysyvää transseksuaalisuutta³⁸ ei ainakaan toistaiseksi ole mahdollista diagnosoida lapsuusiässä, ei

³⁷ Ks. perusoikeuksien roolista ja suhteesta ihmisoikeusvelvoitteisiin lapsen edun kannalta mm. Tolonen, Hannele – Koulu, Sanna – Hakalehto, Wainio: Best Interests of the Child in Finnish Legislation and Doctrine: What Has Changed and What Remains the Same? In Haugli, Trude – Nylund, Anna – Sigurdson, Randi – Bendiksen, Lena R. L. (eds.): Children’s Constitutional Rights in the Nordic Countries. Brill Nijhoff 2019, s. 159–184.

³⁸ Vanhentunut termi liittyyneen tuolloin käytössä olleen ICD-10-tautiluokitusjärjestelmän terminologiaan (F64.0).

tässä iässä ryhdytä sukupuoleen kuulumisen muuttamiseen tähtääviin lääketieteellisiin toimenpiteisiin. Samoin nuoruusiässä sukupuoli-identiteetti saattaa muuttua äkillisestikin.”³⁹

Perusteluissa ei ole tarkemmin arvioitu säännöksen ja sen sisältämän ikärajan suhdetta muuhun lainsäädäntöön, kuten potilaan asemasta ja oikeuksista annettuun lakiin (potilaslaki, 785/1992). Käytännössä lapset ja nuoret voivatkin saada sukupuoliristiriidan hoitoon tarkoitettua lääketieteellisesti perusteltua hoitoa potilaslain mukaisesti jo ennen 18 ikävuotta.⁴⁰

Potilaslaki

Potilaan asemasta ja oikeuksista annettu laki (785/1992, potilaslaki) sääntelee potilaan asemaa ja oikeuksia terveyden- ja sairaanhoitoa järjestettäessä. Laki on yleislaki, eli sitä sovelletaan, mikäli muussa laissa ei ole säädetty toisin.

Potilaslain säännökset ovat merkittäviä alaikäisten henkilöiden aseman osalta, ja sääntelyssä on huomionarvoista, että siihen ei sisälly nimenomaisia ikärajoja alaikäisen asemasta. Sen sijaan lain 7 §:n mukaan alaikäisen potilaan mielipide hoitotoimenpiteeseen on selvitettävä silloin, kun se on hänen ikäänsä ja kehitystasoonsa nähden mahdollista. Jos alaikäinen ikänsä ja kehitystasonsa perusteella kykenee päättämään hoidostaan, häntä on hoidettava yhteisymmärryksessä hänen kanssaan. Jos taas alaikäinen ei kykene päättämään hoidostaan, häntä on hoidettava yhteisymmärryksessä hänen huoltajansa tai muun laillisen edustajansa kanssa.

Kun juridisen sukupuolen vahvistaminen irrotetaan lääketieteellisestä hoitoprosessista kansainvälisen ihmisoikeuskehityksen edellyttämällä tavalla, potilaslain säännöksillä ei ole suoraa yhtymäkohtaa juridisen sukupuolen vahvistamiseen. Sen sijaan potilaslain merkitys nyt valmisteilla olevan translainsäädännön uudistuksen kannalta on välillinen. Juridisen sukupuolen vahvistamista hakevat henkilöt saattavat usein kokea myös lääketieteellisen hoidon mielekkääksi. Sääntelyn soveltamistilanteiden moninaisuus onkin hyvä huomioida jatkovalmistelussa.

Nimilaki

---

³⁹ HE 56/2001 vp, s. 13.

⁴⁰ Samoin Ruotsissa, jossa ristiriita käyvän hoidon sekä juridisten näkökohtien välillä on nostettu esiin vireillä olevassa valmistelussa (S2021/07285). Ks. esim. Vissa kirurgiska ingrepp i könsorganen och ändring av det kön som framgår av folkbokföringen. Utkast till lagrådsremiss, s. 23–24. Esitys on saatavilla sähköisesti osoitteessa <https://www.regeringen.se/rattsliga-dokument/departementsserien-och-promemorior/2021/11/vissa-kirurgiska-ingrepp-i-konsorganen-och-andring-av-det-kon-som-framgar-av-folkbokforingen/> [4.2.2022]

Nykyinen etu- ja sukunimilaki (946/2017) on varsin tuore ja kumosi vuoden 2019 alussa voimaan tullessaan vanhan 1985 säädetyn nimilain. Nykyisen lain sääntely perustuu edelleen pääosin etunimien sukupuolisidonnaisuudelle, ja lain 2 § 1 momentin 2 kohdan mukaisesti etunimeksi voidaan pääsääntöisesti hyväksyä vain nimi, joka on vakiintunut samalle sukupuolelle. Lain 3 §:n tarkoittamana poikkeusperusteena on mainittu kuitenkin myös ”muu erityinen syy” ja säännöksen perustelujen mukaan muuna erityisenä syynä voidaan pitää esimerkiksi nimenhakijan sukupuoli-identiteettiin liittyviä syitä. Poikkeusperuste ei edellytä translain 1 §:n tavoin ulkopuolista selvitystä, vaan ratkaiseva on hakijan luotettavalla tavalla esittämä kokemus sukupuoli-identiteetistään.⁴¹

Nimilaki on käytännössä merkittävä transsukupuolisten henkilöiden kannalta, sillä nimen vaihtaminen on usein tärkeä osa sosiaalista transitiota. Nimien vahva sukupuolittuneisuus merkitsee myös, että sukupuolen ilmaisun kanssa ristiriidassa oleva nimi voi aiheuttaa merkittäviä haasteita arjessa. Useissa maissa on siksi pidetty perusteltuna yhtenäistää nimen ja sukupuolen muuttamisen ikärajoja ja menettelyjä, ja mahdollisuus etunimen muuttamiseen onkin syytä ottaa huomioon arvioitaessa juridisen sukupuolen vahvistamistilanteita lapsen tai nuoren kannalta.⁴²

Nimilain 44 §:ssä säädetään alaikäisen itsemääräämisoikeudesta. Pykälä kattaa sekä puhevallan käytön että lapsen tahdon huomioimisen muuten. Lain 44.1 §:n mukaan 15 vuotta täyttänyt alaikäinen käyttää itsenäisesti puhevaltaa huoltajansa tai muun laillisen edustajansa ohella, ja jos 15 vuotta täyttänyt alaikäinen ja huoltaja tai muu laillinen edustaja ovat erimielisiä, on alaikäisen oma mielipide ratkaiseva. Pykälän 2 momentissa määrätään 12 vuotta täyttäneen tai sitä nuoremman riittävän kehittyneen lapsen suostumuksen tarpeesta.

Väestötietojärjestelmää koskeva sääntely

Juridista sukupuolimerkintää koskeva sääntely sijaitsee nykyään väestötietojärjestelmästä ja Digi- ja väestötietoviraston varmennepalveluista annetussa laissa (661/2009, väestötietolaki). Lain tarkoituksena on sen 1 §:n mukaan mahdollistaa väestötietojärjestelmän tietojen ja Digi- ja väestötietoviraston varmennetun sähköisen asioinnin palvelujen käyttö yhteiskunnan toimintojen ja tietohuollon tukena. Lain tarkoituksena on myös edistää yksityiselämän ja henkilötietojen suojaa ja tietoturvallisuutta sekä hyvän tietojenkäsittely- ja tiedonhallintatavan kehittämistä ja noudattamista.

Väestötietolaissa on useita juridisen sukupuolen vahvistamisen kannalta merkityksellisiä säännöksiä. Lain 11 §:n mukaan annettava henkilötunnus ja erityisesti sen niin sanottu yksilönumero sisältävät tiedon sukupuolesta, ja henkilötunnus kuuluu lain 13 §:n mukaan talletettaviin tietoihin (13.1 § 2-kohta). Henkilötunnus on muutettavissa 12 §:n mukaan muun

---

⁴¹ HE 104/2017 vp, s. 42.

⁴² Ks. myös Vaihtoehtoiset sääntelymallit 2020 s. 39–40.

muassa tilanteissa, joissa henkilö on nykyisen translain mukaisesti vahvistettu vastakkaiseen sukupuoleen kuuluvaksi. Tällöin talletetaan myös sukupuolen vahvistamista koskeva tieto (13.1 § 15 kohta). Talletettavien henkilötietojen luotettavuudesta säädetään 18 §:ssä, jonka mukaan väestötietojärjestelmään talletettuja 13 §:n 1 momentin 1–21 kohdassa tarkoitettuja henkilötietoja pidetään julkisesti luotettavina tietoina, jollei osoiteta, että tieto on virheellinen tai puutteellinen.

Henkilötietojen sääntelyä ja muun muassa henkilötunnusten sukupuolisidonnaisuutta arvioidaan tällä hetkellä vireillä olevassa valmistelussa, jossa yhtenä tavoitteena on mahdollistaa sukupuolineutraali henkilötunnus.⁴³

---

⁴³ Ks. Henkilötunnuksen uudistamista ja valtion takaaman identiteetin hallinnoimista koskeva hanke, VM183:00/2020. Hankkeen kuvaus ja asiakirjat ovat saatavilla sähköisesti <https://vm.fi/hanke?tunnus=VM183:00/2020> [27.1.2022]. Hankkeessa on käynnissä lausuntokierros 10.1.–4.3.2022.

4. Kansainvälinen kehitys ja käytäntö erityisesti muissa Pohjoismaissa

Sukupuolen vahvistamista koskevassa ajattelussa ja käytännössä on viime vuosikymmenien aikana tapahtunut paljon. Sen lisäksi, että sukupuoliristiriitaa koskeva lääketieteellinen ymmärrys on kehittynyt, yleinen ihmisoikeuskehitys on ollut nopeaa. Nämä kehityspiirteet heijastuvat myös eri maissa vallitsevaan oikeustilaan ja sääntelyyn. Siksi on syytä tarkastella lähemmin, millaisia sääntelyratkaisuja erityisesti muissa Pohjoismaissa on omaksuttu.

Pääpiirteittäin voidaan todeta, että muissa Pohjoismaissa tapahtunut kehityskulku muistuttaa paljon Suomen vastaavaa. Kaikissa maissa on alkujaan ollut voimassa laki, joka perustuu vahvasti lääketieteelliseen hahmotukseen ja sitä heijastavan sukupuolimerkinnän pysyvyyteen. Tätä vanhaa lainsäädäntöä on viime vuosina uudistettu tai sitä ollaan parhaillaan uudistamassa useissa maissa. Uudistukset ovat pääosin hyvin samansuuntaisia kuin nyt Suomessa valmisteilla olevissa ehdotuksissa, joskin niissä on myös eroavuuksia ja kansallisia piirteitä. Tätä lainsäädäntötaustaa on yleisellä tasolla kuvattu laajasti hallituksen esitysluonnoksessa, joten seuraavassa tarkastellaan sääntelyn tilaa eri maissa erityisesti alaikäisten henkilöiden aseman kannalta.

Ruotsi

Ruotsissa voimassa oleva laki (*lag om fastställande av könstillhörighet i vissa fall*) on säädetty 1972.⁴⁴ Laki perustuu lääketieteellisen hoidon ja juridisen sukupuolen vahvistamisen yhtenäisyyteen, ja vuoteen 2013 saakka lakiin sisältyi samankaltainen vaatimus lisääntymiskyvyttömyydestä kuin Suomen nykyiseen lakiin. Samoin kuin Suomen laissa, Ruotsin voimassaolevassa laissa säädetty mahdollisuus sukupuolimerkinnän korjaamiseen on rajattu täysi-ikäisiin henkilöihin; ja samoin kuin Suomessa, sukupuoliristiriidan lääketieteellinen hoito on kuitenkin mahdollista myös alaikäisten henkilöiden kohdalla terveydenhuolto- ja potilaslainsäädännön mukaisesti.

Ruotsissa on tällä hetkellä vireillä uudistus, jossa tavoitteena on eriyttää lääketieteellinen hoito ja väestörekisteriin kirjatun sukupuolen muuttaminen (*ändring av det kön som framgår av folkbokföringen*) sekä turvata itsemääräämisoikeutta sukupuolen suhteen. Uudistuksessa on tarkoitus myös mahdollistaa kirjatun sukupuolen muuttaminen alaikäisille henkilöille.

Ehdotettujen säännösten mukaan yli 12-vuotias henkilö voi hakea väestötietojärjestelmään merkityn sukupuolen muuttamista, mikäli merkintä ei vastaa hänen sukupuoli-identiteettiään. Alaikäisen henkilön osalta hakemuksen tekisivät huoltajat, ja se edellyttäisi lapsen kirjallista suostumusta. Merkinnän muuttamiseen tulisi 4 kuukauden harkinta-aika, jonka jälkeen merkintä muutetaan hakijan pyynnöstä ilman mitään sukupuoli-identiteetin arviointia. Sen jälkeen kuin

⁴⁴ Laki on saatavilla sähköisesti <https://rkrattsbaser.gov.se/sfst?bet=1972:119> [27.1.2022]

väestötietojärjestelmään kirjattu sukupuoli merkintä on muutettu hakemuksesta kerran, uuden hakemuksen käsittelylle on lisäedellytyksiä kuten lääketieteellinen arviointi.

Ehdotetuissa säännöksissä on lisäksi tarkennettu asiaa intersukupuolisten lasten osalta. Sukupuolimerkinnän muuttaminen on mahdollista alle 12-vuotiaiden kohdalla, mikäli lapsella on synnynnäinen sukupuolenkehityksen poikkeama (*medfödd avvikelse i könsutvecklingen*), ja tällöin merkinnän muutos on sidottu muun muassa lapsen edun arviointiin.

Norja

Norjan nykyinen laki (*Lov om endring av juridisk kjønn*) on säädetty 2016.⁴⁵ Laki on voimaantullessaan korvannut aiemman, leimallisesti lääketieteelliseen ajatteluun perustuvan lain itsemääräämisoikeutta korostavalla sääntelyllä. Laissa ei aseteta erityisiä vaatimuksia tai harkinta-aikaa juridisen sukupuolen vahvistamiselle, mutta ennen hakemuksen vahvistamista hakija saa juridisen sukupuolen merkitystä koskevaa tietoa ja hakemus hyväksytään vasta tämän jälkeen.⁴⁶

Nykyisin voimassaolevan sääntelyn mukaisesti yli 16-vuotias henkilö voi itsenäisesti hakea väestötietojärjestelmään merkityn sukupuolen muuttamista, kun taas 6–15-vuotias voi tehdä hakemuksen yhdessä huoltajan tai huoltajien kanssa.⁴⁷ Mikäli lapsen vanhemmilla on yhteishuolto ja vain toinen heistä on mukana hakemuksessa, sukupuolimerkinnän muuttamiselle on lisäedellytyksiä. Tällöin merkinnän muuttaminen on mahdollista, mikäli muutos on lapsen edun mukainen, ja menettely on hieman erilainen.

Voimassa olevassa laissa on lisäksi säädetty erikseen intersukupuolisten lasten asemasta. Sukupuolimerkinnän muuttaminen on mahdollista alle 6-vuotiaiden lasten kohdalla, jos lapsella on synnynnäisesti epäselvä somaattinen sukupuolenkehitys (*en medfødt usikker somatisk kjønnsutvikling*). Tällöin hakemuksen tekevät huoltaja tai huoltajat, ja hakemuksen hyväksyminen edellyttää lisäksi terveydenhuollon antamaa selvitystä.

Tanska

Tanskan lainsäädännössä juridisen sukupuolen vahvistamisesta säädetään väestörekisteristä annetussa laissa (*lov om Det Centrale Personregister, CPR-loven*).⁴⁸ Säännös on nykyisessä muodossaan peräisin vuodelta 2014, ja se korvasi tuolloin aiemman, ennen kaikkea lääketieteellisiin edellytyksiin perustuvan sääntelyn. Nykyisen säännöksen mukaan 18 vuotta

⁴⁵ Laki on saatavilla sähköisesti <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2016-06-17-46/> [21.1.2022]

⁴⁶ Ks. menettelyä koskevista ohjeista verkossa mm. Endring av juridisk kjønn. Helsedirektoratet 22.10.2020. <https://www.helsenorge.no/rettigheter/endring-av-juridisk-kjonn/> [21.1.2022]

⁴⁷ Kuuden vuoden ikäraja merkitsee muun muassa, että lapsi voi mahdollisesti aloittaa koulun oikean juridisen sukupuoli merkinnän kanssa. Ks. Sørliie 2020 s. 81.

⁴⁸ Laki on saatavilla sähköisesti <https://www.retsinformation.dk/eli/lta/2020/1297> [21.1.2022]

täyttänyt henkilö voi hakea juridisen sukupuolen muutosta (uutta henkilötunnusta) esittämällä selvityksen siitä, että kokee kuuluvansa toiseen sukupuoleen. Sukupuolimerkinnän muutokselle on asetettu 6 kuukauden harkinta-aika (§ 3 Stk. 6).

Tanskassa on myös keskusteltu sääntelyn ulottamisesta joltakin osin alaikäisiin henkilöihin. Tanskan hallitus on aiemmin ilmoittanut selvittävänsä alaikäisten henkilöiden oikeutta juridisen sukupuolen vahvistamiseen, ja todennäköistä on, että tuleva sääntely vahvistaisi itsemääräämisoikeutta.⁴⁹ Eettinen lautakunta (*Det Ethiske Råd*)⁵⁰ on kannanotossaan maaliskuussa 2021 arvioinut monipuolisesti eri näkökohtia. Lautakunnan enemmistö päätyi tuolloin kannattamaan mallia, jossa lapsen sukupuoli olisi vahvistettavissa noin 10–12 vuoden iästä lukien huoltajien myötävaikutuksella ja 15 vuoden iästä lukien hänen omasta hakemuksestaan.⁵¹

Islanti

Islannin nykyinen laki (*Lög um kynrænt sjálfræði*) on säädetty vuonna 2019.⁵² Laki perustuu vahvasti henkilön itsemääräämisoikeudelle ja sääntelee juridisen sukupuolen vahvistamisen lisäksi myös henkilökohtaista koskemattomuutta. Alaikäisten osalta lain rakenne on ensi näkemältä varsin samankaltainen kuin Norjassa: 15 vuotta täyttäneet henkilöt voivat itsenäisesti hakea juridisen sukupuolen vahvistamista yksinkertaisessa menettelyssä, kun taas alle 15-vuotiaat voivat tehdä hakemuksen yhdessä huoltajien kanssa. Mikäli huoltajat eivät ole yksimielisiä, merkinnän muuttaminen on mahdollista, mikäli se on lapsen edun mukaista, ja menettely on hieman erilainen.

Islannin lain olennainen piirre alaikäisten henkilöiden aseman osalta on, että alle 15-vuotias henkilö voi hakea juridisen sukupuolen vahvistamista, vaikka molemmat huoltajat vastustaisivat asiaa. Menettely on tällöin sama kuin vain toisen huoltajan mukana ollessa, eli hakemus tehdään väestökisteriviranomaisen sijasta asiantuntijalautakunnalle, jonka tehtävä on arvioida lapsen etua, toiveita sekä kehittyvää sukupuoli-identiteettiä (5 §).⁵³ Lautakunnalla on myös rooli arvioitaessa lain 4 §:n mukaista hoitoa intersukupuolisille lapsille.

⁴⁹ Ks. mm. Action plan to promote security, well-being and equal opportunities for LGBTI people. Tanskan ulkoministeriö 2018–2021, s. 9. Saatavilla sähköisesti osoitteessa https://bm.dk/media/17143/153842_lgbti_handlingsplan_uk.pdf [4.2.2022]

⁵⁰ Lautakunnasta on säädetty lailla (Lov om Det Ethiske Råd, nr 440 af 09/06/2004). Sen tehtävänä on neuvoa parlamenttia ja viranomaisia eettisissä kysymyksissä ennen kaikkea bio- ja geeniteknologian alalla (ks. § 2). Ks. tarkemmin <https://www.etiskraad.dk/om-det-etiske-raad> [21.1.2022].

⁵¹ Det Ethiske Råd: Udtalelse om ændring af juridisk køn for mindreårige, s. 5. Kannanotto on saatavilla sähköisesti osoitteessa HYPERLINK "https://www.etiskraad.dk/etiske-temaer/sundhedsvaesenet/publikationer/udtalelse-om-aendring-af-juridisk-koen-for-mindreaarige-2021" [27.1.2022][27.1.2022]

⁵² Laki on saatavilla sähköisesti osoitteessa <https://www.government.is/publications/legislation/lex/2020/05/08/Act-on-Gender-Autonomy/> [25.1.2022]

⁵³ Huomionarvoista on kuitenkin, että toisin kuin Norjassa, lautakunnan ratkaisusta voi valittaa vain menettelyn osalta. Ks. 9 §, vrt. Norjan *Lov om endring av juridisk kjønn*, § 5.

Malta

Maltan laki (*Gender Identity, Gender Expression and Sex Characteristics Act*) säädettiin vuonna 2015, ja voimaantullessaan se oli uraauurtava alaikäisen juridisen sukupuolen vahvistamisessa.⁵⁴ Laki perustuu täysi-ikäisten osalta ennen kaikkea itsemääräämisoikeuteen, kun taas alaikäisten kohdalla painotetaan selvemmin lapsen etua. Lain mukaan 16 vuotta täyttänyt henkilö voi hakea juridisen sukupuolen vahvistamista itsenäisesti ilman huoltajien suostumusta. Nuoremman lapsen huoltajat voivat hakea lapsen sukupuolen ja etunimen muutosta tuomioistuimelta, jonka tehtävänä on varmistaa lapsen edun ensisijaisuus YK:n lapsen oikeuksien sopimuksen mukaisesti sekä antaa lapsen näkemyksille iän ja kehitystason mukainen paino.⁵⁵

Yleisiä huomioita kansainvälisestä kehityksestä

Juridisen sukupuolen vahvistaminen perustuu yhä useammassa maassa itsemääräämisoikeutta korostaville lähtökohdille. Sääntelyä on useissa Euroopan maissa uudistettu samalla, kuin kansainvälinen ihmisoikeuskehitys on kiinnittänyt aiempaa enemmän huomiota transsukupuolisten henkilöiden kokemiin oikeudenloukkauksiin. Kehitys on ollut siinä määrin nopeaa – ja sidoksissa kansallisiin oikeustraditioihin ja näkökohtiin – että sääntelymalleissa on suhteellisen paljon vaihtelua erityisesti alaikäisten henkilöiden asemassa. Eroja on muun muassa siinä, minkä ikäiset henkilöt voivat hakea itsenäisesti tai huoltajan kanssa juridisen sukupuolen muuttamista; mikä huoltajien rooli on, ja tarvitaanko toisen tai molempien huoltajien suostumus; onko intersukupuolisten lasten ja nuorten mahdollisuudesta hakea vahvistamista säädetty erikseen; ja millainen menettely on.

---

⁵⁴ Ks. lain taustoista mm. Only Adults? Good Practices in Legal Gender Recognition for Youth. A report on the current state of laws and NGO advocacy in eight countries in Europe, with a focus on rights of young people. IGLYO, Dentons ja Thomson Reuters Foundation 2019, s. 42–45. Saatavilla sähköisesti osoitteessa https://www.iglyo.com/wp-content/uploads/2019/11/IGLYO_v3-1.pdf [4.2.2022]

⁵⁵ Gender Identity, Gender Expression and Sex Characteristics Act (Chapter 540. Konsolidoitu 14.5.2018), artikla 7(2). Saatavilla sähköisesti osoitteessa <https://legislation.mt/eli/cap/540/eng/pdf> [24.1.2022]

5. Huomioita translapsia ja -nuoria koskevasta tutkimuksesta

5.1. Empiirisen tutkimuksen hyödyntäminen lainvalmistelussa

Lainsäädännön valmistelussa tarvitaan tietoa siitä, millainen lasten ja nuorten asema on voimassaolevan lain aikana, sekä siitä, miten erilaiset sääntelyvaihtoehdot mahdollisesti vaikuttaisivat lasten ja nuorten asemaan. Sen lisäksi, että valmistelun tueksi tarvitaan tietoa lasten ja nuorten *hyvinvointiin* vaikuttavista tekijöistä, huomiota on kiinnitettävä heidän *perus- ja ihmisoikeuksiensa* toteutumiseen. Lasten ja nuorten perus- ja ihmisoikeuksia on tarkasteltu edellä 2. jaksossa, ja tässä jaksossa keskitytään siten ennen kaikkea lasten ja nuorten terveyttä ja hyvinvointia koskevaan tutkimusnäyttöön.

Translasten ja -nuorten terveyttä ja hyvinvointia koskevaa tutkimusnäyttöä kertyy koko ajan enemmän, mutta saadun tiedon tulkitseminen edellyttää usein epävarmuuden hallintaa ja perusteltujen johtopäätösten tekemistä puuttuvalla tiedolla. Tämän selvityksen kannalta olennainen kysymys on, mitä juridisen sukupuolen vahvistamisen suhteesta lasten ja nuorten hyvinvointiin tiedetään. Todennäköistä on, että parhaimmillaan juridisen sukupuolen vahvistaminen yhdessä sosiaalisen transition ja lääketieteellisesti perustellun hoidon kanssa voivat parantaa merkittävästi lapsen tai nuoren hyvinvointia.⁵⁶ On kuitenkin vaikea arvioida, mikä nimenomaan juridisen sukupuolen vahvistamisen merkitys on suhteessa muihin osatekijöihin ja mitä vaikutuksia juridisen sukupuolen vahvistamisella voidaan siten olettaa olevan. Lisäksi on huomioitava, että vaikka tutkimusnäytön perusteella voidaan arvioida lasten ja nuorten hyvinvointiin yleisesti vaikuttavia tekijöitä, sen perusteella ei yleensä voida tehdä luotettavia johtopäätöksiä yksittäisten henkilöiden kannalta.

Alaikäisten henkilöiden sukupuoliristiriitaa koskeva tutkimus on myös ollut pääosin lääketieteellistä. Tutkimus kohdistuu usein sukupuoliristiriitaan erikoistuneeseen hoitoon lähetteen saaneisiin nuoriin tai tietyssä hoitomallissa mukana oleviin nuoriin. Siksi on toisinaan vaikea arvioida, missä määrin tutkimusten tulokset ja johtopäätökset ovat yleistettävissä.

Tässä jaksossa kuvataan lyhyesti tutkimusta lasten ja nuorten sukupuoliristiriidan kokemuksista, lääketieteellisistä näkökohdista ja sosiaalisesta transitiosta. Kuvaus ei ole kattava, vaan sen tavoitteena on hahmotella yleisesti sukupuolen juridisen vahvistamismahdollisuuden merkitystä ja kontekstia sekä niitä tilanteita, joissa sääntely tulisi sovellettavaksi. Seuraavassa alajaksossa 5.2. tarkastellaan sukupuoliristiriidan kokemusten ja transsukupuolisuuden vaikutuksia hyvinvointiin, sukupuoliristiriidan hoitoon liittyviä ennusteita, sosiaalisen transition merkitystä sekä juridisen sukupuolen vahvistamista koskevia tutkimushavaintoja. Tämän tarkastelun jälkeen alajaksossa 5.3. hahmotellaan eri tekijöitä jatkovalmistelua varten.

---

⁵⁶ Ks. esim. Olson, Kristina R. – Durwood, Lily – DeMeules, Madeleine – McLaughlin, Katie A.: Mental Health of Transgender Children Who Are Supported in Their Identities. *Pediatrics*, 137:3 (2016), e20153223.

5.2. Tutkimuksessa esiin tuotuja havaintoja

Transsukupuolisuuteen liittyvä sukupuoliristiriita voi vaikuttaa merkittävästi hyvinvointiin

Sukupuolen kokemus ja sukupuoli-identiteetti alkavat tutkimusten valossa muotoutua jo varsin pienillä lapsilla. Osa lapsista kokee jo alle kouluikäisenä, että heidän sukupuolensa ei vastaa heille syntymässä määritettyä juridista sukupuolta, kun taas toisilla lapsilla sukupuoliristiriidan kokemus alkaa murrosiässä.⁵⁷ Tutkimus viittaa siihen, että lapsuusiän prevalenssi syntymässä määrittelystä eroavalle sukupuolen kokemukselle on joitakin prosentteja ikäryhmästä ja että vanhempien havaitsemat eroavuudet saattavat olla myös sidoksissa ympäröivään yhteiskuntaan.⁵⁸

Normatiivisista oletuksista poikkeava sukupuoli-identiteetti tai -ilmaisuu tai seksuaalinen orientaatio voi vaikuttaa merkittävästi hyvinvointiin. Vuoden 2019 kouluterveyskyselyn analyyseissä ilmeni, että sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöihin kuuluvilla nuorilla oli muihin nuoriin nähden huomattavasti enemmän terveyteen ja hyvinvointiin liittyviä haasteita, joihin puuttuminen edellyttää välittömiä toimia ja riittäviä resursseja.⁵⁹ Vaikutukset ovat sidoksissa ympäröivään yhteiskuntaan; esimerkiksi psykologinen oireilu on sukupuoliristiriitaa kokevilla lapsilla ja nuorilla merkittävästi yleisempää kuin muilla, ja yhtenä selittävänä tekijänä on todennäköisesti ympäristön paine.⁶⁰ Tätä tekijää kuvataan joskus *vähemmistöstressin* käsitteellä.

Kiusaamisen ja yksinäisyyden kokemuksilla voi olla huomattava merkitys lapsen ja nuoren hyvinvoinnille ja vertaissuhteille, harrastuksille, koulunkäynnille ja koulutukseen tai työhön hakeutumiselle.⁶¹ Tutkimuksen valossa monilla sukupuoliristiriidan arviointiin lähetteen saaneilla nuorilla on hyvin vähän vertaiskontakteja, ja koulunkäynti voi olla vaikeaa.⁶² Tämä on merkittävä ongelma myös tulevaisuuden hyvinvoinnin kannalta.

Kaikki lapset ja nuoret eivät mahdu samaan muottiin

⁵⁷ Tämä ero huomioidaan mm. ICD-11-tautiluokitusjärjestelmässä; ks. luokitukset HA60 ja HA61.

⁵⁸ Ks. Ristori, Jiska – Steensma, Thomas D.: Gender dysphoria in childhood. *International Review of Psychiatry*, 28:1 (2016), s. 13–20, s. 14 sekä heidän viittaamansa tutkimus Child Behavior Checklist (CBCL) -kyselyn tuloksista.

⁵⁹ Ks. Jokela ym. 2020 s. 4.

⁶⁰ Ks. Ristori – Steensma 2016 s. 14–15. Tutkijat toteavat muun muassa, että "[c]onsequently the variability in psychological functioning detailed within the literature is likely inversely correlated with the intensity of social intolerance experienced by the children with GD."

⁶¹ Ks. mm. eurooppalaisen aineiston pohjalta Euroopan komission raportti Legal gender recognition in the EU. The journeys of trans people towards full equality. Oikeus- ja kuluttaja-asioiden pääosasto 2020, s. 61–63. Saatavilla sähköisesti <https://data.europa.eu/doi/10.2838/085419> [11.2.2022].

⁶² Ks. mm. Kaltiala-Heino, Riittakerttu – Sumia, Maria – Työläjäjärvi, Marja – Lindberg, Nina:

Two years of gender identity service for minors: overrepresentation of natal girls with severe problems in adolescent development. *Child and Adolescent Psychiatry and Mental Health*, 9:9 (2015), s. 4–5. Tutkimus kattaa lähes kaikki vuosina 2011–2013 Helsingin ja Tampereen poliklinikoille lähetteen saaneet nuoret.

Kaikilla lapsilla sukupuoli-ristiriita ei jatku aikuisuuteen saakka.⁶³ Tämän havainnon voidaan osaltaan ajatella olevan taustalla myös nykyisen translain oletuksissa alaikäisten asemasta. Tutkimuksista ei kuitenkaan löydy erityisen selkeitä perusteita nimenomaan 18 vuoden ikärajalta. Muun muassa Ristori ja Steensma toteavat esimerkiksi, että 10–13 ikävuoden välinen aika on keskeinen ja että tuolla ikävaiheella on suuri merkitys monien lasten ja nuorten kokemuksen kannalta.⁶⁴ Tutkijoiden mukaan on myös hyvin vaikea ennustaa, keillä lapsuudessa alkanut sukupuoli-ristiriidan kokemus mahdollisesti hälvenee ennen murrosikää tai murrosiän alussa, ja keillä jatkuu tai pahenee.⁶⁵ Murrosiässä alkanut ristiriita puolestaan on usein pitkäkestoisempaa.⁶⁶

Sen lisäksi, että sukupuoli-ristiriidan pysyvyyttä on vaikea ennustaa, kliinisessä työssä on nostettu esiin huomioita sukupuoli-ristiriitaa koskevien lähteiden ja mielenterveysoireiden suhteesta. Sukupuoli-ristiriidasta aiheutuvat mielenterveysoireet tyypillisesti hälvenevät sukupuoli-ristiriidan hoidon myötä⁶⁷, mutta tutkimusnäyttö muiden mielenterveysoireiden yleisyydestä on ristiriitaista.⁶⁸ Kliinikoiden huolena on, että sukupuoli-ristiriidan asianmukainen diagnosointi ja hoito on vaikeaa vakavien mielenterveysoireiden vuoksi.⁶⁹ Samalla sukupuoli-ristiriidasta kärsivät nuoret ovat tuoneet esiin, että hoitoon voi olla vaikea päästä ja että etenkin vaatimus ”oikeanlaisesta” sukupuolen kokemuksesta saattaa muodostua raskaaksi.⁷⁰

Oikeassa sukupuolella eläminen helpottaa sukupuoli-ristiriidan vaikutuksia

Vaikka tutkimusnäyttö transsukupuolisten lasten ja nuorten hyvinvoinnista voi vaikuttaa ensialkuun synkältä, kokonaisuutena tutkimus viittaa yhä vahvemmin siihen, että transsukupuolisuus ei mitenkään itsestään johda huonompaan hyvinvointiin vaan että keskeisin ongelma on sukupuoli-ristiriidan kanssa eläminen. Tilanteissa, joissa translapset saavat

⁶³ Tutkimusnäyttö sukupuoli-ristiriidan pysyvyyydestä on ristiriitaista ja tällä hetkellä aktiivisen tutkimuksellisen keskustelun kohteena. Ks. tutkimuksista tarkemmin kansainvälinen hoitosuositus Standards of Care v7, jakso VI. The World Professional Association for Transgender Health 2011 (Hoitosuositus v7). Hoitosuositus on saatavilla useilla kielillä osoitteessa <https://www.wpath.org/publications/soc> [21.1.2022]. Hoitosuositusta ollaan parhaillaan uudistamassa vastaamaan tuoreinta tutkimustietoa.

⁶⁴ Ristori – Steensma 2016 s. 16: ”By interviewing adolescents (14 persisters, 11 desisters) who all fulfilled the DSM-IV or DSM-IV-TR criteria of a gender identity diagnosis in childhood (APA, 1994, 2000), it became clear that the period between 10 and 13 years was considered crucial. Both persisters and desisters stated that the changes in their social environment, the anticipated and actual feminization or masculinization of their bodies, and the first experiences of falling in love and sexual attraction in this period, contributed to an increase (in the persisters) or decrease (in the desisters) of their gender related interests, behaviours, and feelings of gender discomfort.”

⁶⁵ Ks. Ristori – Steensma 2016.

⁶⁶ Ks. Kaltiala-Heino ym. 2015 s. 2.

⁶⁷ Ks. Kaltiala-Heino ym. 2015 s. 2 ja viitattu kirjallisuus, sekä Hoitosuositus v7 s. 9–10.

⁶⁸ Ks. Kaltiala-Heino ym. 2015 s. 6.

⁶⁹ Ks. Kaltiala-Heino ym. 2015 s. 6.

⁷⁰ Ks. mm. Moninaiset lapsemme 2018 s. 5–6.

ympäristöltään tukea sosiaaliseen transiioon ja oman sukupuoli-identiteettinsä mukaan elämiseen, he voivat pääsääntöisesti hyvin.⁷¹

Niinpä kansainvälisen The World Professional Association for Transgender Health -järjestön (WPATH) piirissä laadituissa hoitosuosituksissa kehoitetaan mielenterveysalan ammattilaisia auttamaan perheitä, jotta ne suhtautuisivat hyväksyvämmiin ja kannustavammin lapsen tai nuoren sukupuolidysforiaan liittyviin huoliin.⁷² Suosituksissa korostetaan muutenkin perheiden roolia nuorten psyykkisen terveyden ja hyvinvoinnin kannalta.

Juridisen vahvistamisen merkitystä on vaikea erottaa muista tekijöistä

Tutkimusnäyttö transsukupuolisten lasten ja nuorten hyvinvoinnista karttuu tällä hetkellä nopeasti, kun yhä useampi lapsi ja nuori saavat tukea ympäristöltään. Monille niistä nuorista, joilla sukupuoliristiriita jatkuu yli murrosiän, varhainen tuki on arvokasta. Sosiaalinen transiio, juridisen sukupuolen vahvistaminen ja/tai juridinen nimenmuutos sekä sukupuoliristiriidan lääketieteellinen hoito ovat tällöin sopusoinnussa keskenään.

Juridisen sukupuolen vahvistamisen itsenäistä merkitystä ei kuitenkaan ole aina helppo erottaa sosiaalisen transiion ja ympäristön tuen merkityksestä. Joissakin tutkimuksissa on havaittu, että juridisen sukupuolen vahvistaminen ja nimenmuutos ovat aikuisilla yhteydessä paremman mielenterveyden kanssa ja suojaavat ainakin joltakin osin syrjivien kokemusten haitallisilta vaikutuksilta⁷³, mutta tutkimusta tarvitaan tältä osin lisää. Sukupuoliristiriitaa kokevat nuoret ovat itse tuoneet esiin, että sosiaalinen transiio ilman mahdollisuutta juridiseen sukupuolen vahvistamiseen tai nimenmuutokseen voi johtaa syrjiviin kokemuksiin tilanteissa, joissa heidän on esitettävä henkilöllisyystodistuksensa.⁷⁴ Samalla tärkeä kysymys on myös, mitä vaikutuksia juridisen sukupuolen vahvistamisella olisi niissä tilanteissa, joissa lapsella tai nuorella ei ole mahdollisuutta tai kiinnostusta sosiaaliseen transiioon tai sukupuoliristiriidan lääketieteelliseen hoitoon.

Juridiseen ja sosiaaliseen transiioon on toisinaan liitetty myös huoli, että se pakottaisi lapsen tai nuoren toimimaan vahvistetun sukupuolen mukaisesti vaikka hänen sukupuoli-identiteettinsä

⁷¹ Ks. erityisesti Olson ym. 2015. Kirjoittajat huomauttavat kuitenkin, että heidän otoksensa erityispiirteet huomioiden lisätutkimus on tarpeen.

⁷² Hoitosuositus v7 s. 14.

⁷³ Ks. Restar, Argee – Jin, Harry – Breslow, Aaron – Reisner, Sari L. – Mimiaga, Matthew – Cahill, Sean – Hughto, Jaclyn M.W.: Legal gender marker and name change is associated with lower negative emotional response to gender-based mistreatment and improve mental health outcomes among trans populations. *SSM - Population Health*, Vol.11 (2020), 100595. Tutkimuksessa on huomionarvoista myös, että tuloksissa havaittiin viitteitä annos–vaste-suhteesta sukupuolimerkintöjen suojaavan vaikutuksen osalta, joskin tutkijat korostavat lisätutkimuksen tarvetta (s. 7). Samansuuntaisia tuloksia saatiin myös toisesta aikuisväestöstä koskevasta tutkimuksesta; ks. Scheim, Ayden I. – Perez-Brumer, Amaya G. – Bauer, Greta R.: Gender-concordant identity documents and mental health among transgender adults in the USA: a cross-sectional study. *Lancet Public Health*, 5 (2020), s. e196–203.

⁷⁴ Ks. mm. Sørliie, Anniken: Legal Gender Meets Reality: A Socio-Legal Children's Perspective. *Nordic Journal of Human Rights*, 33:4 (2015), s. 371.

olisi sittemmin muuttunut. Tutkimuksessa esitetyt huomiot liittyvät ennen kaikkea lääketieteellisiin hoitoihin, kuten esimerkiksi murrosikää jarruttavien hormonien (ns. hormoniblokkerien) käyttöön tai myöhemmin korjaaviin hormoneihin tai kirurgisiin toimiin⁷⁵, mutta myös sosiaaliseen paineeseen.

Niinpä esimerkiksi WPATH-hoitosuositus toteaa, että sosiaalisen transition jälkeen muutos takaisin alkuperäiseen sukupuolirooliin voi olla hankala.⁷⁶ Eräässä tutkimuksessa yksi merkittävä syy tälle oli vertaisryhmän kiusaamisen tai ulossulkemisen pelko⁷⁷ eikä perheen asenteiden merkitystä voitane poissulkea kun otetaan huomioon, kuinka merkittävää perheen tuki voi olla hyvinvoinnille.⁷⁸ Sitä, mitä merkitystä nimenomaan juridisella sukupuolen vahvistamisella puolestaan on tämän mahdollisen paineen kannalta, on toisaalta vaikea määrittää. Juridinen sukupuolen vahvistaminen lienee useilla lapsilla ja nuorilla osa kokonaisvaltaisempaa sosiaalista transitiota, jonka aikana tai jälkeen nuoret saattavat myös olla kiinnostuneita lääketieteellisestä hoidosta.

Kun arvioidaan, mitä vaikutuksia mahdollisuudella juridisen sukupuolen vahvistamiseen olisi lapsille ja nuorille, on lähtökohdaksi syytä ottaa hoitokäytäntöjen jatkuminen pääpiirteittäin samankaltaisina. Kuten useissa työryhmän kuulemissa asiantuntijalausunnoissa on tuotu esiin, juridisen vahvistamisen mahdollisuutta ei pidä ymmärtää lääketieteellisesti perustellun hoidon vaihtoehtona, vaan hoidon saatavuus on edelleen tärkeää. Toisaalta mahdollisuus juridisen sukupuolen vahvistamiseen olisi todennäköisesti merkityksellinen monille lapsille ja nuorille riippumatta siitä, ovatko he kiinnostuneita lääketieteellisestä hoidosta. Tieto juridisen sukupuolimerkinnän, sosiaalisen transition ja lääketieteellisen hoidon merkityksistä lapsille ja nuorille olisi jatkovalmistelun kannalta hyödyllistä, ja valmistelun osana olisi perusteltua kuulla lapsia ja nuoria asiasta.

5.3. Tutkimuksen hyödyntäminen valmistelussa

Mitä merkitystä yllä lyhyesti kuvatulla tutkimuksella sitten on? Mahdollisuus juridisen sukupuolen vahvistamiseen olisi todennäköisesti kaikkein merkittävin niille lapsille ja nuorille, joiden syntymässä määritelty sukupuoli ei vastaa heidän oikeaa sukupuoltaan ja jotka kokevat usein myös sukupuoliristiriidan oireita. Siksi tutkimukselliset havainnot voivat auttaa hahmottelemaan mahdollisia sääntelytarpeita ja -tilanteita.

⁷⁵ Ks. esim. Kaltiala-Heino, Riittakerttu – Bergman, Hannah – Työläjäjärvi, Marja – Frisén, Louise: Gender dysphoria in adolescence: current perspectives. *Adolescent Health, Medicine and Therapeutics*, 2018:9, s. 31–41, s. 38. Ks. erityisesti lapsen oikeuksien osalta kokoavasti myös Koulu 2018.

⁷⁶ Ks. Hoitosuositus v7 s. 15–16.

⁷⁷ Ks. Steensma, Thomas D. – Biemond, Roeline – de Boer, Fijgje – Cohen-Kettenis, Peggy T.: Desisting and persisting gender dysphoria after childhood: A qualitative follow-up study. *Clinical Child Psychology and Psychiatry*, 16:4 (2011), s. 499–516.

⁷⁸ Vrt. Hoitosuositus v7 s. 15.

Tutkimuksen valossa on selvää, että sukupuoliristiriitaa kokevat lapset ja nuoret eroavat toisistaan monessa suhteessa ja että mahdollisen sääntelyn ydinalueella olevien lasten ja nuorten tilanteita ei siten voida kohdella monoliittisesti. Mahdollisen sääntelyn soveltamisala kattaisi joka tapauksessa laajan joukon erilaisia tilanteita liittyen esimerkiksi juridisen sukupuolen vahvistamista toivovan henkilön ikään, koetun sukupuoliristiriidan voimakkuuteen ja alkuajankohtaan, mahdollisiin muihin oireisiin, ympäristön tukeen tai sen puutteeseen sekä sosiaalisen transition mahdollisuuteen. Samalla on syytä muistaa, että yksilötasolla on erittäin vaikea ennustaa erityisesti sukupuoliristiriidan pysyvyyttä, jota on aiemmin pidetty merkityksellisenä seikkana juridisen sukupuolen vahvistamiselle.

Mahdollisen sääntelyn hahmottelemisessa ja sääntelyvaihtoehtojen kartoittamisessa on olennaista huomioida monipuolisesti sääntelyn kohteena olevien lasten ja nuorten tilanteet. On myös huomattava, että eri soveltamistilanteissa on eroja ja että suojeltavat oikeushyvät – kuten lapsen itsemääräämisoikeus, lapsen oikeus parhaaseen mahdolliseen terveydentilaan, syrjimättömyys ja lapsen etu menettelyllisenä oikeutena – näyttäytyvät eri tavoin eri tilanteissa. Mahdollisen sääntelyn on huomioitava eri tilanteet siten, että lasten ja nuorten perus- ja ihmisoikeusveloitteet toteutuvat mahdollisimman täysimääräisesti.

Ainakin seuraavat seikat nousevat tutkimuksessa esiin.

Lapsen ikää käytetään lainsäädännössä usein helposti määritettävänä mittapuuna sille, kuinka itsemääräävänä tai oikeustoimikelpoisena lasta pidetään. Iällä on merkitystä myös tarkasteltaessa väärästä juridisesta sukupuolesta aiheutuvaa haittaa lapselle, sillä sukupuoliristiriidan kanssa eläminen saattaa vaikeuttaa nuoruusiän kehitysvaiheiden läpikäymistä ja koulutukseen tai työhön hakeutumista. Tutkimusten valossa jo varsin pienetkin lapset voivat toisaalta kokea heille syntymässä määritellyn juridisen sukupuolen olevan väärä, kun taas toisilla lapsilla sukupuoliristiriita alkaa murrosiässä. Tutkimusten valossa murrosiässä alkava tai silloin paheneva sukupuoliristiriita on myös usein pitkäkestoinen. Murrosiän alku on siten ikävaiheena merkittävä monestakin syystä.

Sukupuoliristiriidan pysyvyyttä ei ole mahdollista yksilötasolla ennustaa, ja juridisen sukupuolen vahvistamisen sitominen sukupuoliristiriidan pysyvyyteen on lapsen oikeuksien kannalta ongelmallista. Vaikka sukupuoliristiriita ei jatkuisi aikuisuuteen, sillä saattaa olla merkittäviä vaikutuksia lapsen tai nuoren hyvinvointiin. Tutkimuksen valossa on huomattava kuitenkin myös mahdollisuus, että transitio takaisin aiempaan sukupuolirooliin saattaa muodostua raskaaksi lapselle. Tämä mahdollinen vaikutus liittyynee ennen kaikkea sosiaaliseen transition ja mahdollisiin lääketieteellisiin hoitoihin, ja tämänhetkisen tutkimusnäytön valossa on epäselvää, mikä juridisen sukupuolen vahvistamisen merkitys sen kannalta olisi. Selvää on joka tapauksessa, että juridisen sukupuolen vahvistaminen ei lapsilla aina muodostuisi sillä tavalla pysyväksi kuin mitä voimassaolevaa translakia valmisteltaessa edellytettiin.⁷⁹ Siksi on tärkeää, että mahdollinen juridisen sukupuolen vahvistaminen on menettelyllisesti kevyt ja ettei uudelle hakemukselle aseteta esteitä.

---

⁷⁹ Tosin ks. myös HE 56/2001 vp s. 14, jossa pidettiin jo tuolloin silmällä peruutusmahdollisuutta.

Mielenterveysoireet ovat sukupuoliristiriitaa kokevilla lapsilla yleisempiä kuin väestössä keskimäärin, mikä lienee yhteydessä ennen kaikkea heidän kokemaansa kiusaamiseen tai syrjintään. Osa tutkimuksesta viittaa siihen, että mielenterveysoireet vähenevät sosiaalisen transition ja ympäristön tuen myötä, kun taas toisissa tutkimuksissa vakavia mielenterveysoireita on pidetty sukupuoliristiriidan diagnosoinnin ja hoidon kannalta ongelmallisina. Juridisen sukupuolen vahvistamisen yhteyksiä mielenterveysoireiden keston tai vakavuuteen ei liene nimenomaisesti tutkittu juurikaan, mutta viitteitä on siitä, että juridisen sukupuolen vahvistamisesta voi olla hyötyä syrjivien kokemusten kohtaamisessa.⁸⁰

Vanhempien tai huoltajien asennoitumisella on tutkimusten valossa suuri merkitys lasten ja nuorten hyvinvoinnille. Osassa tutkimuksia on havaittu, että vanhempien tukema sosiaalinen transitio lapsuudessa on ollut yhteydessä hyvinvointiin,⁸¹ ja toisaalta tiedetään, että vanhempien tuen puute voi heikentää hyvinvointia merkittävästi. Juridista vahvistamista ei liene nimenomaisesti tutkittu, ja niinpä mahdollisen sääntelyn soveltamisen kannalta on avoin kysymys, miten perheen tuki tai sen puute vaikuttaisi yhdessä juridisen sukupuolen vahvistamisen kanssa lapsen hyvinvointiin.

- Parhaassa tapauksessa vanhemmat ja huoltajat tukevat lasta hänen sukupuoli-identiteettiään koskevissa kysymyksissä. Tällöin sääntely olisi verrattain ongelmatonta.
- Jos taas lapsi voisi itsenäisesti hakea juridisen sukupuolen vahvistamista, mutta hänellä ei olisi mahdollisuutta sosiaaliseen transitiioon kotona, juridisen sukupuolen vahvistaminen saattaa vaikuttaa hänen olosuhteisiinsa haitallisesti. Itsenäisen puhevallan käytön yhteydessä tulisi siksi varmistaa, että lapsella on riittävästi tietoa juridisen sukupuolen merkityksistä eri tilanteissa.
- Jos huoltajat voisivat hakea juridisen sukupuolen vahvistamista pienelle lapselle, voi lapsen omasta tahdosta ja mielipiteestä asiaan olla käytännössä vaikea varmistua. Siten sääntelymalleissa, joissa alaikäraja juridisen sukupuolen vahvistamiselle on matala, tulee harkita, miten lapsen mielipide mahdollisesti selvitetään ja miten lapsen edun mukaisuudesta varmistutaan.

Soveltamistilanteita voidaan hahmotella lukematon määrä, ja riippuen siitä, millaista soveltamistilannetta pidetään kulloinkin silmällä, mahdollisen sääntelyn soveltamisessa nousevat esiin eri oikeushyvät. Sellainen ajateltavissa oleva sääntely, joka turvaisi parhaiten yhdessä soveltamistilanteessa painottuvat oikeushyvät, ei välttämättä turvaa niitä parhaiten toisessa soveltamistilanteessa. Tämä ajateltavissa olevien soveltamistilanteiden moninaisuus lienee myös osasyynä siihen, että julkisuudessa esitetyt kannat lasten ja nuorten oikeuksia parhaiten turvaavasta ratkaisusta saattavat erota jyrkästikin toisistaan. Taustalla saattaa olla se,

---

⁸⁰ Ks. Restar ym. 2020.

⁸¹ Olson ym. 2015.

että eri kannanotoissa pidetään silmällä perustavalla tavalla erilaisia sääntelyn soveltamistilanteita ja pyritään suojaamaan keskenään erilaisia oikeushyviä.

Soveltamistilanteiden tarkastelussa esiin nousevat jännitteet ja lasten ja nuorten olosuhteiden moninaisuus olisi houkuttelevaa ratkaista sillä, että menettelyyn sisällytetään säännönmukaisesti nimenomainen lapsen etua koskeva harkintamahdollisuus. Tällainen viite lapsen edun mukaisuuteen ei kuitenkaan itsessään riitä ratkaisemaan jännitettä eri oikeushyvien välillä. Lapsen etuun yleisellä tasolla viittaaminen ei vielä juurikaan avaa lapsen edun eri osatekijöiden välistä punnintaa⁸² ja siten se on omiaan siirtämään eri oikeuksien keskinäisen punninnan lainsäätäjältä yksittäisten lainsoveltajien asiaksi.

Vielä olennaisempaa on kuitenkin huomioida, että lapsen edun arvioinnin sisällyttäminen osaksi mahdollista menettelyä rajoittaa jo itsessään lapsen itsemääräämisoikeuden täysimittaista toteuttamista. Lapsen edun arvioiminen avaa portin samankaltaiselle paternalistiselle punninnalle kuin mistä juridisen sukupuolen vahvistamisen ja lääketieteellisen prosessin erottamisella pyritään eroon. Vaikka lapsen etu on otettava ensisijaisesti huomioon YK:n lapsen oikeuksien sopimuksen 3 artiklan mukaisella tavalla, sen yksityiskohtaista punnitsemista osana menettelyä tulee pohtia suhteessa itsemääräämisoikeuden toteuttamiseen ja muihin mahdollisiin menettelyratkaisuihin.

Seuraavassa jaksossa arvioidaan kokoavasti näkökohtia, jotka on ainakin syytä huomioida mahdollisessa tulevassa jatkovalmistelussa, kun pohditaan juridisen sukupuolen vahvistamista alaikäiselle. Tarkastelun tarkoituksena on pohtia, millaisia vaatimuksia edellä kuvattu ihmisoikeusnormisto ja kansainvälinen ihmisoikeuskehitys asettavat jatkovalmistelulle, ja hahmotella alustavasti, miltä eri sääntelyvaihtoehdot voisivat näyttää tutkimuksellisten huomioiden valossa.

---

⁸² Ks. tästä lapsioikeudessa laajasti käydystä keskustelusta mm. Linnanmäki, Kirsikka: Lapsen etu huoltoriidan tuomioistuinsovitteissa. Alma Talent 2019, s. 89–93, sekä viitattu kirjallisuus.

6. Nykytilan arviointi ja jatkovalmistelun tarve

6.1. Mitä konkreettisia vaikutuksia nykyisen lain ikärajalta on alaikäisten henkilöiden asemaan ja heidän perus- ja ihmisoikeuksiensa toteutumiseen?

Työryhmän valmistelemissa esityksessä uudeksi laiksi sukupuolen vahvistamisesta esitetään hallitusohjelman mukaisesti, että juridisen sukupuolen vahvistaminen olisi mahdollista 18 vuotta täyttäneille henkilöille.

Ikärajaa koskeva säännös työryhmän ehdotuksessa ei muuta nykyistä oikeustilaa, sillä alaikäisillä henkilöillä ei voimassaolevan lain mukaan ole mahdollisuutta juridisen sukupuolimerkinnän muuttamiseen. Sääntelyn uudistus tarjoaa kuitenkin tilaisuuden arvioida tarkemmin ikärajan perusteita ja tarpeellisuutta, ja tämän arvioinnin avaamista esitöissä on pidettävä YK:n lapsen oikeuksien sopimuksen sekä muiden Suomea sitovien perus- ja ihmisoikeusvelvoitteiden kannalta suotavana.⁸³ Lähtökohtana arvioinnissa on pidettävä alaikäisten henkilöiden perus- ja ihmisoikeuksien mahdollisimman täysimääräistä ja eri oikeudet yhteensovittavaa toteuttamista.

Nyt voimassaolevan lain esitöissä ei ole tarkemmin arvioitu ikärajan merkitystä lapsen oikeuksien sopimuksen velvoitteiden tai yleisperiaatteiden kuten lapsen edun ensisijaisuuden tai osallisuuden kannalta. Ikäraja on kytketty ennen kaikkea hakijan tahdon vakauden varmistamiseen sekä lääketieteelliseen prosessiin.⁸⁴

Kun nyt valmisteilla olevassa uudistuksessa esitetään, että juridisen sukupuolen vahvistaminen irrotetaan lääketieteellisestä prosessista, nykyisin esitöiden huomiot menettävät osin merkitystään. Ehdoton ikäraja ei ole kaikin osin sopusoinnussa YK:n lapsen oikeuksien sopimuksen kanssa, sillä sopimus edellyttää kaikkien lapsen oikeuksien mahdollisimman täysimääräistä toteuttamista.⁸⁵ Erityisen suojelun tarpeen rinnalla on siten huomioitava muun muassa lapsen oikeus parhaaseen mahdolliseen terveydentilaan (art 24) sekä lapsen osallisuus (art 12). Selvää on myös, että lapsen edun tulkinnassa ei voida ohittaa lapsen osallisuuden ja itsemääräämisoikeuden merkitystä.

Jatkovalmistelussa olisi syytä harkita, että juridisen sukupuolen vahvistaminen säädettäisiin mahdolliseksi myös alaikäisille henkilöille. Tutkimusnäytön perusteella on katsottava, että sukupuoliristiriidan kokemus voi alkaa hyvinkin aikaisin; että sukupuoliristiriidan kanssa eläminen heikentää merkittävästikin yksilön hyvinvointia ja altistaa syrjiville käytännöille; ja että

⁸³ Ks. tältä osin myös YK:n ihmisoikeuskomitean vuonna 2021 antamat loppupäätelmät Suomelle (CCPR/C/FIN/CO/7), kohta 20. Saatavilla sähköisesti <http://undocs.org/CCPR/C/FIN/7> [11.2.2022].

⁸⁴ Ks. HE 56/2001 vp s. 13. Huomionarvoista on, että esitöissä on sinänsä huomioitu myös mahdollisuus juridisen sukupuolimerkinnän muuttamiseen uudelleen (s. 14).

⁸⁵ Ks. Pollari 2019 s. 53–58.

sosiaalinen transitio ja sitä tukeva juridisen sukupuolen vahvistaminen parantavat hyvinvointia ja vähentävät syrjintää.

Samalla on tärkeää huomata, että monet juridisen sukupuolimerkinnän vaikutukset voivat olla erityisen merkityksellisiä ikävaiheessa, jossa lapsen tai nuoren tulisi voida keskittyä muun muassa koulunkäyntiin, harrastuksiin ja vertaissuhteisiin. Harvat aikuiset ovat yhtä sidottuja sosiaaliseen ympäristöönsä kuin vielä koulua käyvät lapset, ja syrjinnän ja kiusaamisen kokemukset kouluympäristössä ovat esteenä lapsen oikeudelle opetukseen. Juridinen sukupuolimerkintä ei tietysti itsessään ratkaisisi ongelmaa, mutta se voinee auttaa lieventämään haitallisia vaikutuksia sekä tukemaan hakeutumista koulutukseen ja työhön kun esimerkiksi koulutodistukset ja muut henkilöllisyyttä ilmentävät asiakirjat vastaavat omaa sukupuoli-identiteettiä.⁸⁶

Ehdotonta täysi-ikäisyyteen asetettavaa ikärajaa ei voida pitää lapsen oikeuksien mukaisena. Ehdottoman ikärajan asettamisen sijasta jatkovalmistelussa on tarpeen punnita rinnakkain eri perus- ja ihmisoikeusvelvoitteita ja oikeushyviä. Valmistelun tavoitteeksi tulisi asettaa sen selvittäminen, millaiset mahdolliset sääntelymallit erityisesti ikärajan ja noudatettavan menettelyn suhteen soveltuisivat parhaiten suomalaiseseen oikeusjärjestykseen. Vaikka sääntelyä ei ole siten syytä kopioida suoraan mistään yksittäisestä ulkomaisesta mallista, eri maissa omaksuttujen tai ehdotettujen sääntelymallien tarkastelu sekä erityisesti niiden taustalla vaikuttavat näkökohdat ovat huomionarvoisia. Seuraavassa jaksossa punnitaan siksi joitakin mahdollisia vaihtoehtoja.

6.2. Millaisia vaihtoehtoja alaikäisten henkilöiden aseman sääntelemiseksi on olemassa, ja miten niitä tulisi arvioida ja punnita jatkovalmistelussa?

Useimmissa maissa, joissa alaikäisillä henkilöillä on mahdollisuus juridiseen sukupuolen vahvistamiseen, sääntely pyrkii tasapainottamaan eri näkökohtia eli ennen kaikkea lapsen itsemääräämisoikeutta ja lapsen etua tai hyvinvointia.

Mallit, joissa tietyn ikärajan ylittänyt lapsi tai nuori voi hakea itsenäisesti juridisen sukupuolen vahvistamista

Itsemääräämisoikeutta painottavissa malleissa säädetään tyypillisesti ikärajusta, jonka saavutettuaan henkilö voi hakea itsenäisesti sukupuolen vahvistamista ilman lääketieteellistä selvitystä tai viranomaisharkintaa. Tämä ikäraja saattaa olla alempi kuin täysi-ikäisyyden raja; niinpä esimerkiksi Norjassa 16 vuotta täyttänyt henkilö voi hakea itsenäisesti juridisen sukupuolensa vahvistamista samoin edellytyksin kuin täysi-ikäinen.

---

⁸⁶ Ks. mm. Sørli 2020 sekä Lehtonen 2016.

Rakenteellisesti tämänkaltainen menettely tarkoittaa, että alaikäisen oikeusasema rinnastuu täysin tai lähes täysin aikuisen vastaavaan. Se on siten pääsääntöisesti yhdenvertaisuuden ja syrjimättömyyden kannalta luonteva ja omiaan turvaamaan itsemääräämisoikeutta. Alaikäisten kohdalla on kuitenkin huomioitava, että mitä matalampi itsenäisen puhevallan käytön ikäraja on, sitä enemmän huomiota on syytä kiinnittää riittävän kompetenssin ja tietoon perustuvan suostumuksen varmistamiseen. Aidosti itsemääräämisoikeutta turvaavassa menettelyssä on syytä varmistaa, että hakijalla on käytettävissään ikätasoisesti ja saavutettavalla tavalla ilmaistuna juridisen sukupuolen merkitystä koskeva tarpeellinen tieto.

Malli, joissa lapsen kehitystasoa arvioidaan osana hakemuksen käsittelyä

Itsemääräämisoikeutta painottavissa malleissa saatetaan pyrkiä turvaamaan itsemääräämisoikeutta myös muutoin. Varsinkin, jos lapsella on jo varsin nuorena mahdollisuus hakea itsenäisesti juridisen sukupuolen vahvistamista, saatetaan joutua arvioimaan itsemääräämisoikeuden perustana olevaa kompetenssia. Tällaisissa malleissa turvataan itsemääräämisoikeutta varmistamalla, että mahdollisuuden käyttö perustuu riittävän kypsään harkintaan ja ymmärrykseen asian luonteesta.⁸⁷

Tämänkaltaiset mallit auttavat myös välillisesti turvaamaan lapsen edun toteutumista. Siinä missä täysi-ikäisen oletetaan käyttävän itsemääräämisoikeutta oman intressinsä mukaisesti, alaikäisen kohdalla itsemääräämisoikeutta ei oteta samalla tavalla annettuna. Samalla on tosin syytä huomioida, että lapsen iän ja kehitystason mukaisuuden arviointi liudentuu helposti sen arvioimiseksi, ovatko lapsen tavoitteet ja toiveet aikuisten mielestä perusteltuja. Siksi tämänkaltaisissa menettelymalleissa on harkittava, miten lapsen aito itsemääräämisoikeus turvataan.

Mallit, joissa lapsen etua arvioidaan osana hakemuksen käsittelyä

Alaikäisen, tai muutoin itsenäisen puhevallan käytön ikärajaa nuoremman henkilön, asema voidaan järjestää myös nimenomaisesti lapsen etua painottavilla tavoilla. Selkeimmin lapsen edun painotus näkyy malleissa, joissa hakemuksen käsittely sisältää lapsen etua koskevaa harkintaa. Esimerkiksi Maltan laissa⁸⁸ tuomioistuimella on velvollisuus varmistaa alle 16-vuotiasta lasta koskevan hakemuksen käsittelyssä lapsen edun ensisijaisuus, sekä antaa lapsen näkemyksille hänen ikänsä ja kehitystasonsa mukainen paino. Lain säännöksessä (artikla 7(2)) viitataan myös nimenomaisesti YK:n lapsen oikeuksien sopimukseen.

⁸⁷ Ks. esim. Irlannin Gender Recognition Act 2015, s 12, joka edellyttää selvitystä kypsydestä ja harkintakyvystä. Sähköisesti saatavilla osoitteessa <https://revisedacts.lawreform.ie/eli/2015/act/25/section/12/revised/en/html> [4.2.2022]

⁸⁸ Gender Identity, Gender Expression and Sex Characteristics Act (Chapter 540. Konsolidoitu 14.5.2018), artikla 7(2). Saatavilla sähköisesti osoitteessa <https://legislation.mt/eli/cap/540/eng/pdf> [24.1.2022]

Välillisesti lapsen etua painottavana mallina voidaan ajatella myös vaihtoehtoa, jossa alaikäisen henkilön osalta edellytetään lääketieteellistä selvitystä. Tämäntapainen juonne on kenties havaittavissa Norjan mallissa alle 6-vuotiaiden intersukupuolisten lasten osalta, joskin mainituissa säännöksessä kyse lienee enemmänkin sen varmistamisesta, että poikkeussäännöstä voidaan soveltaa asiassa. Lääketieteellisen selvityksen mahdollisuutta pidettiin myös silmällä myös Suomessa aiemmassa valmistelussa, jossa yhtenä vaihtoehtona harkittiin lääketieteellisen selvityksen kytkemistä hakemusmalliin alaikäisten henkilöiden osalta.⁸⁹ Vaikka lääketieteellisen selvityksen edellytys ei suoraan merkitse lapsen edun punnintaa, sen taustalla saattaa vaikuttaa myös ajatus siitä, että juridisen sukupuolen muuttaminen on lapsen kannalta perusteltua vain, jos hän on oikeasti transsukupuolinen.

Kun arvioidaan nimenomaisesti lapsen etua menettelyssä painottavia malleja, on syytä pohtia myös, miten niissä turvataan lapsen itsemääräämisoikeutta eikä pelkästään lapsen suojaamista. Johdonmukaisuuden nimissä on nimittäin katsottava, että useissa maissa voimassaolevat 18 vuoden ikää edellyttävät säännökset ovat nekin osaltaan tarkoitettu turvaamaan lapsen etua. Lapsen edun ylikorostaminen saattaa samaan tapaan olla paternalistista siinä mielessä, että silloin lapsen omaa tahtoa ei pidetä riittävän luotettavana selvityksenä hänen hyvinvoinnistaan tai yksilöllisestä edustaan. Lapsen etua koskevan harkinnan sisällyttäminen osaksi menettelyä edellyttää sekin perus- ja ihmisoikeuspunnintaa.

Mallit, joissa huoltajan tai huoltajien mukanaolo auttaa turvaamaan lapsen etua

Joissakin sääntelymalleissa juridisen sukupuolen muuttaminen on mahdollista huoltajien hakemuksesta tai suostumuksella jo ennen kuin lapsi on riittävän kypsä käyttämään täysin itsenäisesti puhevaltaansa asiassa. Huoltajilla – tai laajemmin vanhempainvastuun kantajilla – on toki usein muutenkin toimivalta käyttää puhevaltaa lapsen henkilöä koskevissa asioissa, mutta nimenomaan juridisen sukupuolen vahvistamista koskevissa asioissa huoltajien asemasta säädetään yleensä erikseen. Ottaen huomioon kuinka kiinteästi juridisen sukupuolen vahvistaminen kuuluu yksityiselämän suojan ydinalueelle, nimenomainen sääntely asiasta onkin tarpeen.

Sen lisäksi, että huoltajien asemaa koskeva sääntely auttaa turvaamaan lapsen puhevallan käyttöä, sitä on myös perusteltua arvioida lapsen edun turvaamisen välineenä. Kun huoltajien oletetaan käyttävän toimivaltaansa lapsen etua turvaavalla tavalla⁹⁰ ja kun perheen tuella on tutkimuksen valossa tärkeä rooli transsukupuolisten lasten hyvinvoinnin kannalta, huoltajien mukanaolo auttaa hakemuksen käsittelijää varmistumaan ainakin välillisesti lapsen edun toteutumisesta. Niinpä esimerkiksi Norjan mallissa 6–15-vuotias lapsi voi hakea juridisen sukupuolen vahvistamista yhdessä huoltajiensa kanssa ilman harkintamenettelyä, mutta mikäli hänen vanhemmillaan on yhteishuolto ja vain toinen heistä on mukana hakemuksessa,

⁸⁹ Vaihtoehtoiset sääntelymallit -raportti, s. 40.

⁹⁰ Ks. laki lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta (361/1983, HTL) 1 § sekä YK:n lapsen oikeuksien sopimus 5 artikla.

sukupuoli voidaan silti vahvistaa mikäli se on lapsen edun mukaista.⁹¹ Käytännössä huoltajien erimielisyys on siten merkinä siitä, että lapsen etua on arvioitava tarkemmin.

Eri mallien punnintaa

Eri maissa omaksutut sääntelyratkaisut ovat usein yhdistelmiä näistä eri piirteistä, eikä malleja tulekaan ymmärtää absoluuttisina, toisensa poissulkevin vaihtoehtoina. Sen sijaan jatkovalmistelussa on syytä arvioida niiden taustalla vaikuttavia näkökohtia ja valitun menettelypolun vaikutuksia. Mitä kevyempi menettely on, eli mitä lähempänä se on esimerkiksi Vaihtoehtoiset sääntelymallit -selvityksen tarkoittamaa ilmoitusmenettelyä ilman harkinta-aikaa, sitä vahvemmin se perustuu itsemääräämisoikeuden turvaamiseen. Itsemääräämisoikeuden painottaminen ei kuitenkaan alaikäisten kohdalla aina merkitse kaikista menettelyllisistä takeista luopumista.⁹²

Toisessa ääripäässä voidaan ajatella menettelyjä, joissa lapsen etua arvioidaan nimenomaisesti osana harkintaa. Varsinkin, jos menettely lisäksi sidotaan lääketieteelliseen selvitykseen tai huoltajien tahtoon tai molempiin, menettely saattaa tosiasiallisesti muodostua varsin raskaaksi. Siten jatkovalmistelussa on syytä varmistaa, että menettelylliset ratkaisut eivät tosiasiallisesti johda lapsen itsemääräämisoikeuden syrjäyttämiseen vaan että sääntely auttaa kokonaisuudessaan toteuttamaan lapsen eri perus- ja ihmisoikeudet mahdollisimman täysimääräisesti. Tässä suhteessa Norjassa omaksuttu malli vaikuttaa varsin onnistuneelta, sillä siinä menettelypolku haarautuu käsillä olevan tilanteen mukaan.⁹³

Siten jatkovalmistelussa on syytä varmistaa, että menettelylliset ratkaisut eivät tosiasiallisesti johda lapsen itsemääräämisoikeuden syrjäyttämiseen vaan että sääntely auttaa kokonaisuudessaan toteuttamaan lapsen eri perus- ja ihmisoikeudet mahdollisimman täysimääräisesti. Tässä suhteessa Norjassa omaksuttu malli vaikuttaa varsin onnistuneelta, sillä siinä menettelypolku haarautuu käsillä olevan tilanteen mukaan.

Lainsäädännössä ei kuitenkaan voida lähteä siitä, että kaikki huoltajat toimisivat aina parhaalla mahdollisella tavalla lapsen edun toteuttamiseksi. Huoltajien voi esimerkiksi olla vaikea hyväksyä lapsensa transsukupuolisuutta. Sääntelymallissa, jossa huoltajan tai huoltajien tahto on ratkaiseva esimerkiksi tiettyyn ikärajaan asti, lapsen asema saattaakin olla heikko. Tällöin lapsella ei ole tosiasiallista mahdollisuutta saada juridista sukupuolta vahvistetuksi oman sukupuoli-identiteettinsä mukaisesti. Julkisessa keskustelussa on ilmaistu toisaalta myös huoli siitä, että huoltajat saattavat painostaa lasta hänen syntymässä määritellystä sukupuolestaan

⁹¹ § 4, toinen kappale. Tällöin hakemus tehdään väestörekisteriviranomaisen sijasta Oslon ja Vikenin läänien ylimmälle viranhaltijalle (*Statsforvaltere i Oslo og Viken*), ja siitä on valitusmahdollisuus.

⁹² Ks. mm. *Living Free and Equal* (HR/PUB/16/3), s. 121, sekä laajemmin lapsen oikeuksien osalta YK:n lapsen oikeuksien komitean yleiskommentti n:o 14 (CRC/C/GC/14), kohta 6.

⁹³ Islannin malli vahvistaa alaikäisen itsemääräämisoikeutta vielä selvemmin, sillä siihen ei sisälly minimi-ikärajaa eikä se edellytä kummankaan huoltajan suostumusta, mutta samalla siinä säännellään tarkasti lapsen etua arvioivan asiantuntijalautakunnan roolista.

poikkeavaan sukupuoli-ilmaisuun.⁹⁴ Huoli kohdistunee molemmissa tapauksissa ennen kaikkea sosiaalisen transition mahdollisuuteen.

Nimenomaisesti juridisen sukupuolen vahvistamisen sääntely ei ole kovin tehokas keino varmistaa lapsen hyvinvointia perheessä, eikä sitä ole mielekäästä asettaa sääntelyn tavoitteeksi. Sen sijaan lapsen edun mukaisesti toimiminen kuuluu lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta annetun lain mukaisiin huoltajien tehtäviin, ja viimesijaisesti lapsen etua turvataan lastensuojelulain tarkoittamin keinoin. Juridisen sukupuolen vahvistamista koskevan sääntelyn jatkovalmistelussa on perusteltua keskittyä nimenomaan juridiseen sukupuoleen liittyviin tavoitteisiin. Edellä kuvatun ihmisoikeuskehityksen, kansainvälisten sääntelyesimerkkien ja tutkimuksellisten havaintojen valossa on olennaista pohtia, miten alaikäisten henkilöiden asema turvataan itsemääräämisoikeutta kunnioittavalla tavalla, ja mitä menettelyllisiä ratkaisuja on syytä tehdä lapsen edun turvaamiseksi.

---

⁹⁴ Tutkimuksen valossa on vaikeaa arvioida, kuinka todennäköinen tämä riski on. Ks. kuitenkin Vaihtoehtoiset sääntelymallit 2020, s. 40, nimilain soveltamiseen liittyvän samantapaisen tilanteen kannalta.

7. Keskeiset näkökohdat jatkovalmisteluun

Tämän lyhyen selvityksen tavoitteena on ollut hahmotella, mitä vaatimuksia ihmis- ja perusoikeusvelvoitteet asettavat lasten ja nuorten asemaa koskevalle sääntelylle sukupuolen juridista vahvistamista koskevissa kysymyksissä, kun otetaan huomioon olemassa oleva tutkimusnäyttö sukupuoliristiriidan merkityksestä lapsille ja nuorille.

Voimassaolevassa laissa edellytetään täysi-ikäisyyttä sukupuolen juridiselle vahvistamiselle, mikä kytkeytyy olennaisesti lain perusoletukseen pitkällisestä ja peruuttamattomasta lääketieteellisestä hoitoprosessista. Kun nyt lakia uudistettaessa tavoitteena on eriyttää sukupuolen juridinen vahvistaminen lääketieteellisestä hoitoprosessista, uudistus nostaa uudella tavalla esiin alaikäisten henkilöiden aseman. Uudistusta on syytä tarkastella vasten viime vuosikymmenien ihmisoikeuskehitystä, jossa on korostettu vahvasti transsukupuolisten henkilöiden perus- ja ihmisoikeuksia sekä myös yleisemmin lapsen oikeuksien merkitystä.

Kuten tässä selvityksessä ja hallituksen esityksessä on todettu, sukupuoli-identiteettiä ja sukupuoli-ilmaisua on pidettävä olennaisena osana yksilön autonomiaa ja yksityiselämän suojaa. Lainsäädännössä asetettu ikäraja vaikuttaa siten olennaisesti yksilön oikeuksiin ja velvollisuuksiin. Jatkovalmistelussa on syytä arvioida mahdollisia uudistustarpeita myös alaikäisten henkilöiden osalta, ja ikäraja ja sukupuolen vahvistamisen menettelyä koskeva sääntely tulee perustella asianmukaisesti ottaen huomioon Suomen kansainväliset ihmisoikeusvelvoitteet sekä perustuslain vaatimukset.

Ihmisoikeuskehityksen rinnalla tutkimusnäyttö sukupuoliristiriidan hoidosta sekä yleisemmin sukupuoli-identiteetin merkityksestä ja transsukupuolisuudesta on kasvanut. Vaikka tutkimusta tarvitaan edelleen lisää, selvää on, että väärässä sukupuoliroolissa eläminen heikentää merkittävästi sukupuoliristiriitaa kokevien lasten ja nuorten hyvinvointia. Näitä haittavaikutuksia ei voi ohittaa. Vaikka sosiaalinen transitio ja mahdolliset lääketieteellisesti perustellut hoitovaihtoehdot ovat tärkeässä asemassa, jatkovalmistelussa on syytä arvioida tarkemmin alaikäisten henkilöiden asemaa myös sukupuolen juridisen vahvistamisen osalta.

Edellä on esitetty, että ikäraja ja menettelyä koskevien säännösten valmistelussa tulee huomioida monisyisesti lapsen eri oikeudet sekä sääntelyn suhde muuhun lainsäädäntöön. Lapsen itsemääräämisoikeuden kunnioittaminen antaa aihetta harkita vakavasti sääntelymallia, jossa myös alle 18-vuotiaat henkilöt voisivat hakea juridisen sukupuolen vahvistamista. Valmistelussa tulee määrittää ja perustella, minkä ikäistä lasta tai nuorta pidetään iän ja kehitystason perusteella riittävän kypsänä hakemaan itsenäisesti juridisen sukupuolen vahvistamista. Sen rinnalla on syytä harkita vakavasti ratkaisua, jossa myös lapset ja nuoret, joiden ei katsota voivan vielä käyttää itsenäisesti puhevaltaansa asiassa, voisivat mahdollisten lisäedellytysten tai menettelyllisten takeiden myötä hakea juridisen sukupuolen vahvistamista. Mahdollisia malleja tämänkaltaiseen, kenties minimi-ikärajan ylittävään, hakemusmahdollisuuteen löytyy muun muassa Norjan lainsäädännöstä, jossa huoltajien mukanaolo (tai toisen huoltajan mukanaolo yhdessä lapsen edun arvioinnin kanssa) varmistaa

välillisesti lapsen edun arviointia, sekä Maltan lainsäädännöstä, jossa arvioidaan suoraan lapsen etua ja oikeuksia. Vertailukohtaa voidaan hakea myös Irlannin lainsäädännöstä, jossa arvioidaan lapsen kykenevyyttä harkintaan.⁹⁵

Samalla on syytä korostaa, että menettely, johon sisältyy yksittäistapauksellista lapsen etua koskevaa harkintaa osana päätöksentekoa, rajoittaa jo itsessään itsemääräämisoikeuden toteutumista. Eri maissa tätä jännitettä on ratkaistu muilla menettelyllisillä ratkaisuilla kuin viranomaisharkintaa sisältävällä päätöksentekomallilla. Esimerkiksi huoltajien sisällyttäminen osaksi menettelyä vaikkapa Norjan mallin mukaan on parhaiten hahmotettavissa lapsen edun ja lapsen itsemääräämisoikeuden välisen punninnan muotona. Huoltajien rooli menettelyssä ei tarkoita, että lapsen sukupuolen vahvistaminen joltain osin kuuluisi heidän oikeuspiiriinsä, vaan sen perusteena on heidän asemansa lapsen henkilöä koskevan puhevallan käyttäjinä. Lähtökohtaisesti huoltajien oletetaan käyttävän tätä puhevaltaa lapsen edun mukaisesti, ja siksi huoltajien sisällyttäminen menettelyyn voi auttaa turvaamaan lapsen edun toteutumista tavalla, joka rajoittaa lapsen itsemääräämisoikeutta vähemmän kuin viranomaisharkinta. Huoltajien asemaa koskevaa erityissääntelyä on kuitenkin jatkovalmistelussa hyvä arvioida huolella.

Kun jatkovalmistelussa arvioidaan eri sääntelymalleja ja menettelyvaihtoehtoja, on myös syytä varmistaa, että sääntelyn kohderyhmänä olevat lapset ja nuoret voivat ilmaista mielipiteensä ja saavat äänensä kuuluviin uudistustyössä. Juridisen sukupuolen vahvistaminen on sinänsä teknisesti yksinkertainen asia, joka kytkeytyy kuitenkin monisyisesti perus- ja ihmisoikeusnäkökohtiin ja lukemattomiin arkielämän tilanteisiin. Näiden rajapintojen selvittäminen edellyttää juridisen pohdinnan ja eri alojen tutkimustiedon lisäksi lasten ja nuorten itsensä kuulemista.

---

⁹⁵ Ks. Gender Recognition Act 2015, s 12. Sähköisesti saatavilla osoitteessa <https://revisedacts.lawreform.ie/eli/2015/act/25/section/12/revised/en/html> [4.2.2022]